

Magyar pénztörténet (1000–1526)

GYÖNGYÖSSY MÁRTON

A magyar pénzverés kezdetei

1000 körül forrongott Európa. Mindenütt világvége hangulatban éltek az emberek. A zavaros viszonyok, háborúk, járványok közepette az állami hatalom is meggyengült, egyetlen kivételt az erős, és stabilitást megtestesítő Német-Római Császárság jelentett. A császári trónon ülő, egymást követő Ottók karoling elődeiktől jól szervezett államot és biztos pénzrendszert örököltek. Bár a birodalomban számos tartományúr, fejedelem bocsáthatott ki pénzeket, a mintától, a jó minőségű karoling-frank pénzeiktől – amelyeknek jellegzetes éremképében egy templom homlokzata látható – nem tértek el. A hozzánk közeli délnémet tartomány, a Bajor Hercegség pénzei is ezt a hagyományt folytatták, így érthető, hogy eleink a diplomáciai tárgyalások során, majd az egyre szorosabbra fűzött rokoni kapcsolatok következtében ezeket a pénzeket ismerték meg, és vélhetőleg innen kértek pénzverő-mestereket is.

Szent István (1000–1038) koronázása a fiatal magyar állam szuverenitását és stabilitását fejezte ki, de ennek az államiságnak legalább olyan fontos eleme volt a saját pénzrendszer és pénzverés megteremtése, mint az állami reprezentáció említett látványos és ünnepélyes cselekménye. Érthető, hogy a király első pénzeit éppen a koronázás alkalmából bocsátották ki. Az uralkodó szándékait egyértelműen tükrözi az első magyar pénzek éremképe. Az előlapi éremkép (felhőből kinyúló kéz zászlós lándzsát tart), valamint a körirat (*lancea regis* azaz a király lándzsája) arra utal, hogy a magyar király nem vazallus fejedelem, mert a német császárhoz hasonlóan neki is van a kortársak szemében legfontosabb hatalmi jelvénynek számító uralkodói lándzsája. Ebben az időszakban ugyanis bizonyos szempontból a lándzsa, a német-római császárok szent lándzsája, még a koronát is felülmúló, nagyhatalmi jelkép volt. Ez a magyarázata annak, hogy első pénzeinken nem a pápától kapott korona, és nem a császártól, hanem az égből kapott lándzsa testesíti meg a magyar király hatalmát. A pénzek hátlapján viszont a már említett, stilizált karoling templomhomlokzat ismerhető fel, jelezve, hogy Szent István pénzei egy nagyobb monetáris egységhez, a korabeli német pénzrendszerhez illeszkednek. A hátlapi körirat (*regia civitas* azaz királyi város)

is német hatásra mutat, mert Regensburg korabeli latin nevére (*Regina Civitas*) emlékeztet. A városnév egyébként sok vitára adott okot, mert a kutatók többsége szerint ez valójában a pénzverde megnevezése. Abban azonban megoszlanak a vélemények, hogy Székesfehérvár (*Alba Regia, Alba Civitas*) vagy Esztergom (*Strigonium, Regia Civitas*) értendő-e a „királyi város” alatt. Utóbbi mellett szól korai királyi székhely jellegén túl az a tény is, hogy a későbbiekben, az Árpád-kor folyamán, okleveles és régészeti forrásaink tanúsága szerint itt éltek a pénzverők, saját falujukban (Esztergom-Kovácsi).

A *lancea regis* köriratú denárok minden bizonnyal még az udvari ötvösműhelyben készítették hazai ötvösök közreműködésével. A bajor hatás nagyon erősen látszik az érméken, de a hagyományosan magyar ötvösművészet elemei is kimutathatók az éremképben: például a templomábrázolás nem olyan szögletes és merev, mint a bajor pénzekén, megmintázása a 10. századi magyar tarsolylemezek stílusára emlékeztet.

Szent István első pénzeit csekély mennyiségben bocsátotta ki, ezzel magyarázható, hogy évszázadokon keresztül feledésbe is merültek. Csak 1968-ban bukkantak fel ismét, amikor a baranyai megyei *Nagyharsányban* egy szenzációs *kincslelet* részeként mintegy negyven darab került napvilágra.

Az első magyar pénz kibocsátása még inkább csak presztízsz célokat szolgált, az átalakulóban lévő magyar gazdaság és társadalom azonban rövidesen már igényelte az önálló hazai fizetőeszköz nagy mennyiségű kibocsátását. A király jövedelmei között kezdett egyre jelentősebbé válni a forrásokban szabad dénár (*liberi denarii*) néven említett állami egyenesadó, amelyet kazár, illetve bizánci mintára háztartásonként vetettek ki (*kapnikon* vagy *fumarium* azaz füstpénz). Az adó összege nyolc dénár, pontosabban féldenár (*obolus*) volt, és ezüstsúlya megegyezett a bizánci *kapnikon* ezüstsúlyával. A rendszeres pénzverés megindítását 1020 körülre tehetjük, ekkortájt jelent meg Szent István második ezüstpénze, a *Stephanus rex* és *regia civitas* köriratú féldenár (éremképében egyenlőszárú kereszt látható négy ékkel), amelynek számos változata, és még több külföldi utánverete ismert. Az István uralkodásának második felében szorosabbá vált bizánci-magyar kapcsolatok idején történhetett a bizánci mintájú állami egyenesadó bevezetése. A pénzverés előkészítése, megszervezése minden bizonnyal több évet vett igénybe, de az érmék ismét hazai mesterek munkáinak tűnnek, ugyanis verőtöveik durvábbak, kezdetlegesebbek voltak, mint II. Henrik (955–976, 985–995) előképnek tekinthető regensburgi denáraiéi.

A denáradó bevezetése és a rendszeres pénzverés megindulása után gondoskodni kellett a pénz országban történő elterjesztéséről is. Karoling mintára

ezt vélhetőleg a váraknál és a vásárhelyeknél oldották meg. Az adózók a királyi pénzt, a (fél)denárt a paraszti gazdaságban megtermelt tinóért szerezhették meg. A király második pénze azonban nemcsak hazánkban, hanem messze földön elterjedt, még viking telepeken is használták Dél-Skandináviában, sőt helyi utánveretek is készültek.

A Szent Istvánt követő Péter király (1038–1041 és 1044–1046) változatlanul folytatta elődje pénzverését, és bár krónikáink szerint külön adókat vetett ki, ez is nyilván a korábbi adórendszer kisebb változtatását jelentette. Érméin új hátlapi körirat jelent meg, immár a *Pannonia* helynév olvasható rajtuk, ám ebből nem lehet a verde áthelyezésére következtetni, mivel ez egyértelműen az ország megnevezése, ahogy Salamon király (1063–1074) egyik későbbi pénzén is szerepel: *Pannonia terra*. A trónviszályok ellenére a pénzrendszer első válságjelenségeit csak I. András (1046–1060) idejében tapasztalhatjuk. A király ugyanis – bár rövid időre visszatért a Szent István pénzein olvasható *Regia Civitas* felirat – rosszabb minőségű pénzeket bocsátott ki, ekkor jelent meg a pénzek körülnyírásának (*circumcisio*) szokása is, amely később általánossá vált. Ezzel részben maga a kincstár, részben pedig magánosok csökkentették a pénzek ezüsttartalmát, és ezáltal tényleges értékét. András idejében kezdődött meg a hercegi pénzverés, mivel öccse, I. Béla (herceg: 1048–1060, király: 1060–1063) hercegeként nagyobb méretű, nehezebb súlyú és magasabb ezüsttartalmú féldenárokat veretett, igaz, királyként ő maga is rosszabb érméket bocsátott ki később. A hercegi pénzeket valószínűleg nem Esztergomban, hanem másutt verték, tehát ekkor legalább két pénzverőház párhuzamos működésével számolhatunk. András király és Béla herceg pénzein jelentek meg az első sziglak, azaz pénzverőjegyek, amelyek az adott érmetípuson belüli egyes emissziók elkülönítését szolgálhatták, illetve ellenőrző szerepük volt.

A periodikus pénzújítás (*renovatio monete*) rendszerét Salamon király idejében, német mintára vezették be. A reform a királyné személyéhez, Judithoz köthető, aki a magyar pénzverést Rajna-vidéki zsidóknak adta bérbe. Erről Jehuda-ha-Kohen mainzi rabbi döntvénytárából értesülünk (1060-as évek, Ruben és Simon jogesete). Az ifjú király pénzei súlyban és ezüsttartalomban is alatta maradtak elődei érméinek, sőt a korábban megszokott éremképet is megváltoztatták: német mintára koronás királyfő látszik pénzein, apró pénzverési jegyekkel. A rossz pénzekkel együtt járó, kincstár által gerjesztett infláció fontos állami bevételi forrás lett: a régi pénzeket a központi vásárhelyeken árfolyamon alul váltották be, az újak használatát pedig kötelezővé tették. A periodikus pénzújítás rendszerét Judit királyné vezette be, aki fia nevében két évente bocsátott ki új pénzt.

A Salamont követő I. Géza (herceg: 1064–1074, király: 1074–1077) már hercegeként is sokkalta jobb pénzt veretett, mint király. Különös – MVONAS DVX – feliratú érméjén másik neve, a *Magnus* olvasható, de a szintén nem rossz minőségű királyi pénzein viszont uralkodói neve – GEVCA REX – szerepel. Géza király jobb pénzei mellett vásári reformjával – az új vásárhelyeket már nem a templomok, hanem a révek mellé telepítette – és a kötött piaci árszabás bevezetésével stabilizálta a magyar gazdaságot.

A század vége felé trónra lépő Szent László király (1077–1095) a belső jogrend megszilárdítása mellett komoly erőfeszítéseket tett a pénzügyek továbbfejlesztése érdekében is. A királyi kincstár egyik legfontosabb bevételi forrása a pénzverésből és a pénzbevéltásból (*cambium*) származó haszon, a 'kamara haszna' (*lucrum camere*) volt. László két évente bocsátott ki új pénzt, uralkodása második felében már igazán jó minőségű érmekeket. Arra törekedett, hogy a magyar pénzrendszert beillesse az európai pénzforgalmi rendszerbe, ezért igazodott a korszak vezető valutájához: súlyosabb ezüstpénzeiből (denáraiból) negyven darab ért egy bizánci aranypénzt (*solidus*). Ezzel rögzült a két nemesfém-valuta közötti értékviszony: ha a korabeli magyarországi források egy aranyat említenek, akkor azalatt rendszerint negyven ezüstdenár értendő. Ezt nevezték László király *pensa*-jának vagy *bizantius*-nak.

László utolsó törvényében jól tükröződik a külkereskedelem megerősödése, elsősorban a magyar állatkivitel jelentősége bontakozik ki. A határokon átvélő kereskedelmi kapcsolatok az átválthatóság érdekében rendezett, az európai pénzrendszerekhez illeszkedő magyar pénzérték-viszonyokat kívántak meg, amint a fejlődő belkereskedelem is. Nem véletlen, hogy ez utóbbi a király törvényeiben szintén részletesen szabályozott témakörre vált. Uralkodása idején elrendelte, hogy vasárnap új vásárt tartani már nem szabad, ezért országszerte szaporodtak a különböző napokon tartott vásárok. A törvényesen lebonyolított adásvételek egyetlen helyszíne ugyanis a vásár volt, mivel a király a vásárvámon keresztül itt érvényesíthette a kereskedelmi forgalom megadóztatásának felségjogát. A korabeli jogszabályokban feltűnő, kereskedelemmel foglalkozó népelemektől, a böszörményektől – akiket káliz néven is említenek, és pénzváltással is foglalkoztak –, a zsidóktól, valamint a magyarul olaszoknak nevezett vallonlatinoktól az uralkodó szintén jelentős bevételre számíthatott.

László áttérése a nehézdenár-alapra nem hagyta érintetlenül az adórendszert sem, hiszen öt – nyolc denárra kötelezett – szabad háztartás évi adója immár egy bizánci aransolidus értékét tette ki, azaz a király pénzlábbal kapcsolatos intézkedése egyúttal burkolt adóemelés is volt.

A 12. századi aprópénz-korszak

Könyves Kálmán (1095–1116) idején kezdődött meg az a gyakorlat, amely végigkíséri az elkövetkező évszázad pénzverését: a király ugyanis apró, kisebb súlyú pénzeket kezdett veretni, amelyeknek nem volt pereme. A kiváltó ok az volt, hogy a nagyobb súlyú és nagy peremű denárokat előszeretettel vágták körül, így súlyuk mintegy egyharmadnyival csökkent. Bár a radikális intézkedés alapvetően formálta át a magyar pénzrendszert, a kincstár gondosan ügyelt arra, hogy a szintén kétévente kibocsátott, újabb és újabb aprópénzek súlya és finomsága állandó maradjon. A denár és az obolus címlet megkülönböztetése viszont a század folyamán szinte végig nagyon nehéz, csak az egyszerre, azonos éremképpel vert denár-obolus sorok esetében lehetséges.

A pénzügyigazgatás és a pénzforgalom irányítása mohamedán vallású kereskedők kezébe került, ezeket a bérlőket a forrásokban izmaelitáknak, kálizoknak nevezik. A külföldi pénzek kényszerbeváltása révén a kincstár hatalmas jövedelemre tett szert, amelyet a bérletrendszer keretében szedtek be. Mivel külföldi pénzek az országban nem foroghattak, a harmadik keresztes hadjárat résztvevőit a magyar pénzváltók jelentősen megkárosították, az átváltáskor az idegenek állítólag pénzüik értékének 60–80%-át is elveszítették. A pénzverőket és a pénzváltókat (*nummularii seu monetarii*) hazai forrás egyébként először 1111-ben említi, de szervezetükről semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre. A pénzverők valószínűleg a pénzverőmester (*magister monetariorum regis*) vezetésével olyan testületet alkottak, mint más királyi népek (udvarnokok, lovászok, erdőőrök stb.).

Kálmán szociális érzékenységű gazdaságpolitikája ugyanakkor stabil pénzviszonyokat kívánt meg. Az uralkodó egyrészt kétszeresére emelte a kereskedők által fizetendő vámot, de a piacból élő szegények, piacozó termelők vámját nem változtatta, másrészt elrendelte, hogy minden vám kétharmada a királyt, egyharmada a megyésispánt illesse, úgy, hogy tizedét a megyéspüspök kapja meg. A király fejlesztette a külkereskedelmet: miközben fenntartotta a lóexport királyi monopóliumát, a kereskedők számára engedélyezte a marhakivitel.

Az uralkodó újraszabályozta az adórendszert is. Az állami egyenesadót, a szabadok denárait ettől kezdve csak a nem katonáskodó félszabadoknak – a későbbi jobbágyság őseinek – kellett megfizetniük, évi nyolc denáros összegben; kivételt képeztek a lovas félszabadok, akiket a király négy denár fizetésére kötelezett.

A 12. században már a pénzviszonyok folyamatos fejlődése tapasztalható. Bár még mindig fizetési eszköz a terményvaluta – azaz bizonyos esetekben terménnyel, földdel vagy állattal fizettek –, a legfontosabb fizetési eszközzé az ezüstpénz, majd egyre inkább a veretlen ezüst vált. Ez utóbbi II. Géza (1141–1162) uralma idején került előtérbe, ekkortájt váltotta föl a korábbi negyven denáros számítási pénzt – a *pensa*-t – egy súlymérték, a márka (233 gramm). A márka eredetileg súlyegység volt, pontosabban fél fontnyi ezüstsúly. A források értelmezését nehezíti, hogy többféle márkasúlyt használtak: a 12–13. században leginkább használt „magyar márka” 233,8455 gramm, az Anjouk óta elterjedt „budai márka” pedig 245,53779 gramm súlyú volt.¹ A 12. század közepi változások összefüggésben voltak a magyar pénzverésben tapasztalható válságjelenségekkel.

A 11. század végétől kezdődő pénzrontás mélypontját II. (Vak) Béla (1131–1141) uralmának végén érte el: az ekkor vert érmék a legrosszabb középkori magyar ezüstpénzek. A könnyű pénzek verése feltehetőleg itáliai hatásra történt. Hóman Bálint megfogalmazásában: „*II. Béla, a tehetetlen vak király, pénzverése elrettentő példája a középkori pénzverési visszaéléseknek, a 'királyi hamispénzverésnek'*”. II. Béla idején már nem két évente, hanem évente bocsátottak ki új pénzt, mivel a királyi kincstár megbízhatóbb jövedelmi forrása a rendszeres pénzűjtés lett.

A pénzűjtés rendszerét legutóbb Engel Pál tárgyalta, részben módosítva Hóman Bálint eredményeit: „*A 'cserét' (cambium) az ország minden pontján azonos időben felállított kamarai pénzváltóhelyeken hajtották végre, mindig ugyanazon a módon: a kincstár alkalmazottja mérlegelve begyűjtötte a lejárt érméket, velük együtt az esetleg beszivárgott külföldi pénzt is, és 'kicsérélte' (cambire) őket új pénzre. A 'csere' azonban úgy történt, hogy beváltáskor a kincstár levonta a maga tetemes nyereségét. Magyarországon a levont illeték, amit 'kamara hasznának' (lucrum camere) neveztek, pontosan egyharmad volt: három pondus beszolgáltatott ezüst helyett csak két pondus járt vissza.*” Engel rámutatott arra is, hogy a kamara haszna adójelleggel bírt, és azoknak kellett megfizetniük, akik a földesúri pénzdát, a *terragiumot* is fizették. A pénzűjtés állandó zavart okozott a pénzforgalomban, mivel tudható volt, hogy a pénz értéke egy év elteltével egyharmaddal csökken. Ennek köszönhetően a pénz értéke már kibocsátását követően (Szent György napján) elkezdett csökkenni (*descendere*).

Kálmántól kezdve az érmék hátlapja egyre elnagyoltabb lett, sőt rövidesen minden felirat, körirat elmaradt előlapjukról is, így az egyes típusok uralkodóhoz kötése, meghatározása olykor lehetetlen, esetleg tipológiai és metrológiai alapon 1. A márka középkori magyar súlyfelosztása a következő volt: 1 márka = 4 *ferto* (negyedmárka) = 48 *pondus* vagy *pisetum* (nehezék).

sikerülhet. Ezekről a pénzekről a század középső harmadát a név nélküli denárok korszakának nevezzük.

A válságot jól jelzi, hogy külföldi leletekben 12. századi magyar pénz gyakorlatilag nem fordul elő, másrészt a század végétől egyre gyakrabban bukkannak föl külföldi pénzek Magyarországon. A magyar ezüstpénzeket az 1180-as években már a korszak legrosszabb pénzével, a veronai denárral vették egyenértékűnek.

Bár II. Géza megállította a pénzrontást (a denárok súlya és nemesfémtartalma újra állandó lett), de fönntartotta a pénzújítás rendszerét. Átfogó reformmal csak III. Béla (1172–1196) kísérletezett. Az ifjú Árpád-házi herceg fiatal korában Konstantinápolyban nevelkedett, mert a magyar uralkodóházzal rokonságban álló bizánci uralkodónak, Manuel császárnak (1143–1180) nem volt fiúutódja, így a rokon ifjút szemelték ki trónörökösnek. Később a császárnak hosszú évek után fiúgyermekke született, a távoli rokont ekkor hazaküldték, és Magyarország királya lett. Az új király bizánci mintára rézpénzek kibocsátását rendelte el. III. Béla rézpénzverése azonban korántsem tekinthető teljesen feldolgozott témának, továbbra is sok a megválaszolatlan kérdés. Mindenesetre az 1970-es években előkerült bécsi lelet (*Wien-Reichsbrücke*) jelentős mértékben finomította a pénzek lehetséges keltezését, mert a lelet egyértelműen az 1170-es évek közepéről származik. A rézpénzek elterjedési területét korábban az ország közepén jelölték ki, ám ez a nézet az utóbbi évek-évtizedek leleteinek fényében meginogni látszik: az egész Kárpát-medencében fölbukknak ezek a pénzek, sőt szórványosan morva és sziléziai vidékeken is megjelennek.

A rézpénzek két nagy csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba azok a gyakran tál formájú érmék tartoznak, amelyeknek előlapján két királyalak (a felirat szerint *István király* és *Béla király*), hátlapjukon pedig Szűz Mária látható („bizáncias típus”). A másik típusba tartozó érméken arab írás olvasható („orientális típus”). A kétfajta rézveret teljesen elüt a korabeli magyar pénzekről. A „bizáncias típus” értelmezése sok vitára adott okot, mert az előlapon ábrázolt két ülő, koronás királyi alak, Béla és István király többféleképpen is magyarázható. Még a jeles pénztörténész Hóman Bálint is IV. Istvánt (1163–1164) és édesapját, II. (Vak) Bélát látta a két királyban. A tetszetős magyarázat helyett Jeszenszky Géza az 1930-as években már másfajta megoldásra jutott: a heraldikai jobb oldalon látható III. Béla mellett bátyját és elődjét, III. Istvánt (1162–1172) azonosította. III. Béla bizánci kapcsolatai egyértelműen megmagyarázzák a pénzek Magyarországon szokatlan formáját és anyagát.

A másik rézpénz, az első látásra mohamedán pénznek tűnő „orientális típus” is egyidejű az előbbivel, ám értelmezése, a rajta feltűnő keleties írás megfejtése

nem sikerült, olvasata ismeretlen, bár orientalisták hosszú sora kísérletezett már ezzel. Ráadásul érthetetlen, hogy egy nyugati keresztény államban miért készítettek arab(os) feliratú érméket. A magyarázat erre az lehet, hogy a 12. században gyakran izmaelita (mohamedán) haszonbérlok kezében volt a magyar pénzverés, talán működésük során vezethették be rövid időre a keleties írást.

III. Béla kísérlete – a rézpénzek törvényes fizetőeszközként általánossá tétele – azonban nem sikerült, körülbelül egy évtized eltelté után a királyi kincstár visszatért az ezüstpénzekhez, amelyek ezután már valóban jó minőségű ezüsből készültek. A magyar pénzrendszertől idegen, ekkor már hanyatló keleti nagyhatalom pénzei nem voltak vonzóak a nyugati jellegű pénzekhez szokott magyar alattvalók számára. Béla király felmérte, hogy reformjai nem lehetnek sikeresek, ha csak szolgai módon lemásol külföldi példákat. Ezért a korábbi hagyományok felelevenítésével, de állandó értékű ezüstpénzekkel stabilizálta a magyar pénzrendszert. Pénzverése nemcsak a rézpénzek miatt érdekes, hanem azért is, mert uralma végén készült az első olyan magyar pénz, amelyiken már mai címerünk egyik meghatározó eleme, a kettős kereszt látható címerpajzsban.

Már Hóman Bálint is meggyőzően bizonyította, hogy tipológiai okokból, valamint a kincsleletek összetétele alapján az egy lapú veretként meghatározható magyar brakteátákat (egyoldali verettel ellátott lemezpénzeket) is III. Béla idején készítették. A 12. század második felében Európában nagyon sok helyütt silány pénzeket vertek, a Német Birodalom területén előszeretettel brakteátákat. A korábbi kutatás a magyar lemezpénzek verésére tágabb, illetve későbbi kronológiai rendszert állított fel, ám ez a brakteátáinkon még megfigyelhető, de 13. századi pénzeinkre már nem jellemző szíglák miatt, nem tartható vagy legalábbis vitatható. Mindenesetre a végső szót csak a kincsleletek újbóli elemzése után lehet a brakteáta-kérdésben is kimondani.

III. Béla idejéből maradt fenn egy nagyon érdekes kimutatás, amely a magyar királynak és az ország főpapjainak (a királyi udvartól, tized címén húzott) rendes jövedelmeit sorolja föl. (Az újabb kutatások szerint a kimutatás a főpapok teljes jövedelmét tartalmazza, némileg eltűnően is.) A kimutatás Béla királynak, Henrik angol trónörökös özvegyével kötött házassága előtt készülhetett, abból a célból, hogy bemutassa a völegény vagyoni helyzetét. Ismerve a korabeli francia és az angol király jövedelmi viszonyait, III. Bélának nem kellett szégyenkeznie, persze a jövedelmek belső struktúrájában már ekkor is kimutatható – a különböző fejlettségi szinttel magyarázható – eltérés. Most azonban csak a pénzveréssel kapcsolatos jövedelem vizsgálata érdekes számunkra. A felsorolásban szereplő 60000 számítási márka ugyanis lehet közvetlenül a pénzváltásból származó

jövedelem (kamara haszna), de lehet, hogy valójában egyaránt magában foglalja a pénzverés, a pénzváltás és a nemesfémhányászat hasznait is. Hóman pénzverési jövedelemként értelmezte az összeget, ifj. Barta János és Barta Gábor ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy az összeg mindenképpen túlzó, és benne van a nemesfémhányászat haszna is.

	koronabirtok	idegenek	bányászat, pénzverés	sómono- pólium	vámok	össz.
márka	45000	15000	60000	16000	30000	166000
%	27	9	36	9,6	18,4	100

*1. ábra: III. Béla rendes jövedelmei
(Forrás: Hóman B., 1916; ifj Barta J. – Barta G., 1993)*

Hóman a kimutatás alapján az éves kibocsátás mennyiségét 38000 számítási márkára, azaz 15,2 millió denárra tette. Számításai szerint ezt a mennyiséget hat munkahét alatt legalább harminc pénzverő munkás verte ki. Az ő feladatuk volt a pénzöntvény és a verőtövek elkészítése is. A pénzverési időszak után, elsősorban az új pénz kibocsátása utáni hónapokban (*tempore nove monete*) már a pénzváltással kellett foglalkozniuk. Hóman a fenti számsorokból kiindulva, a segédek is beszámítva a pénzverők létszámát 70–75 munkásra, a pénzverők falvának lakosságát 40–50 családra becsülte.

A friesachi denárok kora

A 12. századi stabilizációs kísérletek sikertelenek voltak, királyaink a következő évszázad első felében ismét meglehetősen változó minőségű pénzeket bocsátottak ki. A 13. század első felét az ország pénzforgalmában jelentős szerepet játszó külföldi eredetű pénzekről friesachi denárok korának nevezzük.

A korszak okleveleiben „*frisatici*” gyűjtőnéven említett érmék alatt eredetileg a salzburgi érsek Friesach karintiai városban, vagy később annak mintájára a karintiai hercegek és más dél-ausztriai egyházi és világi tartományurak pénzverdéiben vert pfennigjeit kell értenünk. Két alaptípusuk ismeretes: az egyik jellegzetes templomtípus, a másikon püspök látható pásztorbottal és könyvvel. A jó minőségű pénzek viszonylag hamar meghódították térségünket, hazai elterjedésüket politikai eseménnyel, II. András (1205–1235) merániai Gertrúddal kötött házasságával szokták összefüggésbe hozni. Maga a „*frisatici*”

elnevezés is merániai eredetű, szemben a salzburgi forrásokban használatos „*frisacenses*” megnevezéssel. Érdekes, hogy a friesachiak magyarországi árfolyamértéke alulmaradt a bennük foglalt nemesfém értékéhez képest, tehát bizonyos szempontból magyarországi *disagio*-jukról beszélhetünk. Ezek a pénzek jelentős hatást gyakoroltak nemcsak a pénzforgalomra, hanem – metrológiai és tipológiai szempontból – a magyar pénzverésre is.

Hóman Bálint II. András pénzeit több súly- és finomsági csoportba sorolta, és a pénzverési súly, valamint a finomság változásait politikai eseményekkel hozta összefüggésbe. Megállapításai alapján így ezeket a pénzeket viszonylag jól tudjuk keltezni. Bár II. András veretei jelentős minőségi előrelépést jelentettek a 12. század aprópénzeihez képest, rengeteg pénzváltók és pénzverők ellen emelt panaszra maradt adat ebből az időszakból. A király „friesachias” pénzei ugyanis külsejük ellenére rosszabb minőségűek (tehát kisebb értékűek) voltak, és ez az átváltáskor számtalan visszaélésre adott alkalmat.

A 13. század első felében a számlált pénz helyett teret nyert az ezüstpénzekkel súly szerint történő fizetés. Ez egyértelműen a korábban már jelzett tendencia visszatükröződése: a veretlen ezüst Európa szerte előtérbe került a rossz váltópénzekkel szemben, ennek következtében a pénzekkel is fémértékű, és nem névértékű alapján fizettek. A kiszámítható értékű és biztos minőségű friesachi ezüstpénzek ezért tudtak jelentős részesedést elérni a korabeli magyar pénzforgalomban; ráadásul a kortársak szemében egy márka súlyú jó friesachi pfennig egy márka finom ezüsttel volt egyenértékű.

II. András saját veretű „friesachi” pénzei is ezt az értékviszonyt célozták meg, ám minőségük alulmaradt a mintának használt pénzekhez képest. Az átváltási árfolyam azonban azonos értékűnek tekintette őket, így a pénzváltók az eladókat akár a pénzérték felével is megrövidíthették, ezáltal jelentős haszonra tudtak szert tenni. A veretlen ezüst és a külföldi pénzek használata következtében a király pénzverési nyeresége jelentősen lecsökkent, és ez a kincstár hathatós közbelépését tette szükségessé: a forgalomban lévő királyi pénzek mennyiségének növelése érdekében legkésőbb 1221-ben már a csanádi egyházmegye területén – vélhetőleg Szegeden – is vertek királyi pénzt, másrészt a király rendkívüli adót vetett ki az elmaradt haszon pótlására.

II. András korától a királyi pénzügyek központi irányítója a *tárnokmester* (*magister tavernicorum*), aki 1291 után országos, a nádort rangban közvetlenül követő főméltóság lett. A tisztséget betöltő főurak azonban nem sokat törődtek a megbízatásukkal, így az nem jelentett többet pusztán címmel. A pénzverés tényleges igazgatása a bérletrendszer keretei között történt. A királyi pénzverde, majd

főpénzverde továbbra is Esztergomban működött, a források gyakran említik az itteni pénzverőket. A kamaraispánok – a verde vezetői – rendszerint esztergomi polgárok voltak. A pénzverők szabad községi szervezetben (*villa monetariorum Strigoniensium*) éltek, vezetőjük választott bíró lehetett, fölöttes hatóságuk a kamaraispán (*comes camere*) volt. A bérletrendszer azonban megakadályozta, hogy a német területen ismert Münzer-Hausgenossenschaft alakuljon ki. 1222 és 1234 között számos panasz és bírálathangzott el a király zsidó és izmaelita kamaraispánjai ellen, ám II. András továbbra is velük kötött haszonbérleti szerződést. A bérletrendszerrel végérvényesen fölbomlott a pénzverés régi szervezete, mert a kamaraispán többé nem királyi tisztviselő, hanem a királlyal magánjogi szerződéses viszonyban álló üzletember, haszonbérelő lett.

A tatárjárás előtti időben a királyi hatalom bevételei megcsappantak, illetve súlypontjuk fokozatosan áthelyeződött az áru- és pénzforgalomból származó regaliákra. Az új gazdasági-társadalmi helyzet alapvető reformokat indokolt, de ezek bevezetésének szükségességére és mikéntjére csak a súlyos pusztítás után gondolhatott az új király, IV. Béla (1235–1270).

A 13. század második fele

IV. Béla első két évtizede pénzverési és pénzforgalmi szempontból meglehetősen zavarosnak tűnik. Első jó pénzét csak az 1250-es években bocsátotta ki, azzal az igénnyel, hogy a vert pénz visszanyerje elvesztett hitelét. A korszak okleveleiben rendszerint tizedrészig égetett ezüstben (*argentum decimae combustionis*) vagy mérlegelt királyi denárokból történő fizetés kikötését találhatjuk. Az állandó finomságú pénzek általános stabilizációhoz vezettek, és ez kedvező hatást gyakorolt a kereskedelemre is. A pénzforgalomból eltűntek az idegen pénzek, így 1244 után a friesachi denárok is, és a negyvenes évek közepén mind gyakrabban említenek egy új valutát, a denármárkát (*marca denariorum*). A királyi érmék azonban sokszínű képet mutattak, mert éremképük is változatos volt (királyi alak, koronás fő, kettős kereszt, állatalak stb.).

A pénzverés továbbra is kamarabérleti rendszerben, de szigorúan ellenőrzött formában folyt. Az ellenőrzést a tárnokmester embere, valamint az esztergomi érsek embere (*pisetarius*) végezte. Ők őrizték a pénzverő szerszámokat, a verőtöveket, és csak a pénzverés idején adták át azokat a kamaraispánnak. Felügyelték továbbá a pénzöntvény készítését és a pénzverés folyamatát is. Az ellenőrzésért az esztergomi érseket minden pénzzé vert márka után egy nehezék (*pondus* vagy *pisetum*) illette meg. Az érsek a pisetum-jog révén évszázadokon keresztül

gyakorolta az ellenőrzési jogot, és húzta a belőle származó jövedelmet. Mindezt annak köszönhette, hogy 1250-ben egy Bécsből elvándorolt zsidó, Henel lett a kamaraispán, aki fölött a magyar egyház ellenőrzési jogot követelt magának, amelyet a királytól meg is kapott.

1250 körül létesült az ország harmadik pénzverő műhelye (*fabrica*) Budán. Ebben a verdében Esztergomból 1255-ben családjaikkal idetelepült pénzverők dolgoztak. Rövidesen megalapították a Szerémségben a negyedik pénzverdét (1253 előtt), és működött a csanádi kamara is, minden bizonnyal Szegeden. Összességében IV. Béla idején azonban nem beszélhetünk átfogó pénzverési reformról, működését Szűcs Jenő nyomán inkább stabilizációként és konszolidációként értékelhetjük.

A pénzforgalomban továbbra is számolni kellett azzal, hogy a denárok névértéküket csak a tavaszi hónapokban, az új pénz idején tartották. Ezt egyébként a királyi vámszabályzatok (1255, 1278) is figyelembe vették, ugyanis a pénz néhány hónap elteltével veszíteni kezdett értékéből, azaz – ahogy a kortársak fogalmazták – „a denárok kezdenek leszállni” (*incipient descendere*). Mindezek ellenére a pénz kezdte visszanyerni megbecsültségét, értékpénz jellegét, és lassan megkezdődött a veretlen ezüst és a mért ezüstpénz visszaszorulása a számlált ezüstpénzzel szemben.

A pénzverés és a pénzforgalom szempontjából különleges helyzetbe került Szlavónia. Gútkeled István szlavón bán (1248–1260) nevéhez fűződik a szlavóniai pénzverő kamara megalapítása Pakrácon (később Zágrábba helyezték a pénzverdét). A szlavón is királyi kamara volt, ahol a bán a király megbízottjaként gyakorolta a pénzverési felségjogot. Az itt, királyi engedéllyel vert báni denárok (*banales*) verésével az osztrák pénzeket igyekeztek kiszorítani. Mivel a tizenhatodrészig égetett ezüstről vert, súlyosabb és ezért értékálló pénzek nem estek az évi pénzbeváltás kényszere alá, az ittlakók a *lucrum camere* pótlására évi hét denáros egyenes adót (*collecta*) fizettek. Báni denárok forogtak Szlavóniában, Horvátországban, Boszniában, valamint Baranya és Somogy megyében. Előlapi éremképükben balra futó nyest (Szlavónia címerállata), hátlapjukon kettős kereszt alatt két uralkodói fej, illetve betűk (esetleg pénzverőjegyek) láthatók. Előlapi köriratuk egyértelművé teszi a pénzverési felségjog gyakorlását: a király pénze Szlavónia számára (*moneta regis pro Sclavonia*).

Az évenkénti pénzbeváltás kényszere alól azonban az ország más területein is igyekeztek kibújni. A Felvidéken délnyugati, és a Dunántúl északnyugati megyéiben a század második felében bécsi denárok forogtak. Közkezdveltségük oda vezetett, hogy IV. (Kun) László (1272–1290) korától kezdve már

Magyarországon is vertek „bécsieket”, pontosabban azok utánvereteit (*Viennenses parvi*).

V. István (1270–1272) és IV. László idejében egyébként további pénzromlás figyelhető meg, mert a pénzek finomsága gyengébb lett a IV. Béla kori állapotokhoz képest. III. András (1290–1301) uralkodása idején, az Árpád-korban utoljára tett kísérletet a kincstár a pénzrendszer átfogó reformjára. Az 1298-as törvény több cikkelye is a pénzforgalommal foglalkozott. Így a jogalkotó elrendelte például az egész országban állandó értékű és egyféle királyi pénz forgalmát, és súlyosan büntette azokat, akik nem fogadták el, vagy forgalmát gátolni merészkedtek. A trónviszályok és a polgárháborús állapotok között az intézkedéseket nem lehetett végrehajtani, így az új uralkodóház, a nápolyi Anjou-k a pénzrendszer gyökeres és teljesen végrehajtott reformjára, átalakítására kényszerültek.

Pénzforgalom az Árpád-kori Magyarországon

Szent István vert pénzei még nem játszottak komolyabb szerepet a korabeli gazdasági életben, igaz, a külföldön vert ezüstpénzek magyarországi forgalma is jelentéktelen mértékű volt. A magyar pénzek érzékelhetően csak az állami egyenesadó megfizetése kapcsán tűnnek föl a forrásokban, mert a kereskedelemben eleink terménypénzt és számítási pénzt használtak. A törvénszövegekből az is egyértelmű, hogy a legnagyobb értékmérőt, a tinót (amely tehát terményvaluta) a térség legjelentősebb valutájával, a bizánci aranypénzzel vették egyenértékűnek. Amint arra Hóman Bálint rámutatott, a *pensa auri* állandó súlyú aranydarabot, azaz aranypénzt jelentett a korabeli magyarországi latinságban. A bizánci aranypénzek – az éremleletek alapján – komoly szerepet játszottak a magyar gazdaságban. A tinó – amely a nagyobb fizetéseknel végig felbukkan a 11. század folyamán – jelentőségére az is utal, hogy még Szent László törvényeiben is fontosnak tartották, hogy az aransolidus értékét megfeleltessék a tinóéval.

Az aprópénzek szerepe a korabeli gazdasági életben még nem volt túlzottan jelentős, de ez fokozatosan változott. A királyi kincstár pénzlábbal kapcsolatos politikája (a pénzek hivatalos körülnyírása) I. András idejében arra utal ugyanis, hogy a pénzverési jövedelem és a pénzláb megváltoztatása révén elérhető haszon a korabeli gazdasági döntéshozók figyelmét a pénzverés kérdései felé fordították. A pénzlábnak (és az érmék nemesfém-tartalmának) megváltoztatása arra kényszerítette a kincstárat, hogy a bizánci aransolidus értékét új árfolyamon – negyven denáros szinten – határozza meg. Ezzel végérvényesen kialakult a korai magyar áru- és pénzforgalom hármas

axiomatikus értékviszonya: 1 tinó = 1 aransolidus = 40 denár. Ez a pensaszámítás egészen a 14. századig fennmaradt.

A pénzviszonyok fejlődése kezdetben a föld-adásvételeknél mutatható ki: elsősorban a pénzvagyonnal rendelkező előkelők vásároltak földet, amely szemben az örökölt atyai birtokkal, bármikor továbbértékesíthető volt. A földvásárlások mellett fokozatosan megjelent a szolgák és az állatok vásárlásakor is a pénz, olyannyira, hogy állandósultak az értékviszonyok. A pénz szerepének a növekedését jelzi, hogy gyakoribbá váltak a kölcsönügyletek, különösen az uralkodó az, aki gyakorta vett kölcsön. Az, hogy a vert pénz is betölthetett kincsképző funkciót, jól jelzi egy 19. században előkerült *Fejér megyei lelet*, amely mintegy 39 ezer darab 12. század első feléből származó magyar ezüstpénzből állt. A pénzérme azonban minden előretörése ellenére sem tudta kiszorítani a terményvalutát, amely még mindig a legáltalánosabb fizetési eszköznnek számított. Bár a 12. század folyamán csökkent a terményvaluta jelentősége, de az ezüstpénz továbbra is alárendelt szerepet játszott az új fizetőeszköz, a veretlen ezüst mellett. 1150-ig a súlymérték a font volt, helyét azonban igen hamar átvette a márka, amelyet már nemcsak ércek mérésekor, hanem kereskedelmi súlymértékként is alkalmaztak.

A forrásokban rendszerint ezüstmárka, aranymárka kifejezések szerepelnek, mivel hazánk sem tudta kivonni magát az Európa szerte mutatkozó jelenség alól: a vert pénz háttérbe szorult. Az említett ezüstmárka értékének pontos meghatározásához azonban tudnunk kellene, hogy milyen finomságú ezüstről van szó. Az oklevelek rendszerint hallgatnak erről, bár a 13. századból számos adatunk van finom ezüst márkában (*marca fini argenti*) történő fizetésről. A finom ezüst finomsága helyenként és időnként változott, de a 13. században bizonyíthatóan 900‰-es ezüstöt értettek alatta (*argentum decimae combustionis*). A század második felében már inkább a pénzezüstnek is használt közönséges ezüstöt (800‰) alkalmazták a kereskedelemben is (*argentum quintae combustionis*).

A veretlen pénz használata megváltoztatta a pénzben történő fizetéseket is. A számlált pénz helyett egyre inkább teret nyert az ezüstpénzekkel súly szerinti fizetés (*marca in denariis stateralibus*), mivel már nem a pénz névértékét vették figyelembe, hanem sokkal inkább annak tényleges ezüstartalmát. Magyarország gazdasági fejlettsége miatt egyébként sem tekinthető ekkor még monetarizált társadalmú országnak, hiszen a pénzérme fizetőeszközként nem tudta háttérbe szorítani a megszokott terményvalutát. Az oklevelek rendszerint vegyes fizetésről tesznek említést, mindig meghatározva, hogy mekkora hányadot kell pénzben, és mekkorát „becsüben” megfizetni. Ez utóbbi esetében arra is kitértek, hogy a

becsű fejében milyen tárgyakat, terményeket vagy állatokat kell átadni, vagy egyes dolgokat éppenséggel kizártak a fizetésből. A pénzhelyettesítő tárgyak és eszközök értékét tarifák alapján állapították meg, gyakran nem tényleges értékük szerint.

A silány minőségű magyar pénzek hamar hitelüket veszítették, így amúgy sem meghatározó pénzforgalmi helyüket idegen pénzek vették át. A 12. század végétől kezdve többezres darabszámú friesachi denárleletek jelzik a pénzforgalom átalakulását, a friesachi pfennigeknek az egész országban elterjedt és elfogadott fizetőeszközként való használatát. A legkorábbi ilyen leletben, az 1162 nyarán elrejtett *esztergomi éremkincs*ben – amely valószínűleg az itteni pénzbevéltő hivatal készlete, vagy annak egy része lehetett – a mintegy 2000 magyar érme mellett már 710 német-osztrák (zömmel friesachi) pénz volt. A korszak forrásaiban részletesen szabályozták az értékviszonyokat: egy márka mérlegelt friesachi denárt egy márka finom ezüsttel vettek egyenértékűnek. Hóman Bálint szerint ebből jól látszik, hogy a friesachiak árfolyamértéke alapcsnyabb volt a bennük foglalt nemesfém értékénél, így csak veszteséggel lehetett őket forgalomba hozni. II. András idején a fizetéseket rendszerint „jó és válogatott friesachiakban” vagy veretlen ezüstben kötötték ki.

A 13. század első felében más külföldi pénzek is megjelentek a hazai pénzforgalomban, bár jóval kisebb mértékben, mint a friesachiak. A korszak éremleleteiben még aquilejai, kölni és angol pénzek kerülnek elő. Igazi tömegben azonban a bécsi denárok jelentek meg még a tatárjárás előtt, a század második felében pedig az ország egyes területeinek meghatározó pénzeivé váltak.

A tatárjárás után ismét megváltozott a magyar pénzforgalom. Szinte nyom nélkül eltűntek a friesachiak, és háttérbe szorult a veretlen ezüst is. Egyre gyakrabban bukkan föl forrásainkban a denármárka (*marca denariorum*), sőt az oklevelek gyakran megadják, hogy a fizetés részben ezüstben, részben denárokbán, olykor azt is, hogy részben mérlegelt, részben számlált denárokbán történjék. A magyar királyi pénzek kezdtek visszanyerni évszázadokkal korábbi szerepüket, és a pénzforgalomban egyre meghatározóbbá váltak.

Szlavónia, az itt vert jó minőségű báni denároknak köszönhetően, rövidesen kiszakadt a magyar pénzforgalomból, mivel itt a pénzben történő fizetés terjedt el, ráadásul a szlavón denár forgalmi területén mindig számlált, és sohasem mérlegelt pénzekkel fizettek. A denárok összegét *pensa*-ban vagy márkában adták meg, egy márkára öt *pensa*-t, azaz 200 báni denárt számítottak. Szlavónia területén a báni pénzek hamarosan kiszorították a friesachiakat, de Horvátországban és Boszniában is kedvelt fizetőeszközzé lettek, sőt felbukkantak a magyar pénzforgalomban, elsősorban a Szlavóniával szomszédos vármegyékben.

Nyugat-Magyarországon a század második felében a bécsi denár lett egyeduralgokodóvá. Ezeket a pénzeket az osztrák hercegek bécsi pénzverőházában készítették. Közkeveltségének oka – a virágzó kereskedelmi kapcsolatokon kívül – az lehetett, hogy magyarországi árfolyama igen alacsony volt, ezért a magyar kereskedőknek megérte nagy mennyiségben behozni, mivel egy márka közönséges ezüstnél a vele egyenértékűnek mondott 10 pensás bécsi denármárka jócskán többet ért. Érthető, hogy a pozsonyi, győri és esztergomi polgárok előszeretettel kötötték ki a fizetést bécsi denármárkában. A kincstár azon szándéka, hogy az alacsony szabott árfolyammal kiszorítsa a bécsi denárokat a magyar pénzforgalomból, így a 13. század végére éppen ellenkező hatást ért el.

Anjou-kori pénztörténet

Európa vezető gazdasági hatalmai már a 13. század közepén áttértek az aranyvalutára. Az első aranyból készült értékpénzeket Firenzében verték (*fiorino d'oro*, 1252), de rövidesen saját – firenzei mintájú – aranypénz-kibocsátásba kezdett Genova, Milánó, Velence és a nápolyi Anjou-királyság is. Európa két nyugati hatalma, Franciaország és Anglia királyai is felismerték az aranypénz jelentőségét. Ezért a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok, sőt a korabeli világkereskedelem egységes pénzévé a firenzei forint és a velencei dukát vált. A belföldi pénzügyekben, a kiskereskedelemben viszont Európa-szerte továbbra is mindenütt ezüstpénzeket használtak, az értékes és jó minőségű garasokat.

A nemzetközi tendenciák a magyar gazdaságra is hatottak. Ennek eredményeképpen az ország délnyugati vidékein (Dalmácia, Horvátország) itáliai arany- és ezüstpénzeket használtak, míg más területeken megjelent a pénzforgalomban a cseh garas is. Így a kereskedelmi ügyleteknél a számításokat garasban vagy veretlen ezüstrúdban végezték. Kézenfekvő volt a veretlen ezüst elterjedése hazánkban: hiszen a középkori Magyarország legendásan gazdag volt nemesfémekben, és forgalmuk ekkor teljesen szabályozatlan volt, tehát bárki szabadon hozzájuthatott veretlen ezüsthöz. Ráadásul a nemesfém „értékállóbbnak” bizonyult, mint a meg-megújuló királyi pénzek, mivel ez utóbbiak értéke a pénzrontások következtében egyre csökkent.

Az utolsó Árpád-házi királyok idején Magyarországon hatalmas társadalmi és gazdasági változásokat tapasztalhatunk: a vármegyerendszer átalakulása és a városiasodás megindulása gyökeresen megváltoztatta hazánkat. Mindezt azonban szükségszerűen politikai válság, a királyi hatalom meggyengülése kísérte. A király elveszítette jövedelmeinek jelentős részét, egyetlen biztos, ám

kétes megítélésű bevételi forrása a periodikus pénzüjtás maradt: a kincstár időről-időre rosszabb pénzeket bocsátott ki, és az ország lakóit a régi, jobb pénzek beváltására kényszerítették. Lodomér esztergomi érsek és a köré gyűlt nemesek megkísérelték az ország politikai rendszerét rendi alapokra helyezni, ám a koraszülött rendi állam természetszerűleg bukásra volt ítélve. A válságot csak súlyosbította, hogy 1301-ben III. András, az utolsó Árpád-házi uralkodó trónörökös nélkül halt meg, és megindult a viszálykodás a trón megszerzéséért. A trónharcokból Károly Róbert (1307–1342) került ki győztesen.

Az idegen eredetű dinasztíából származó Károly Róbert válságokkal küzdő, széttagolt, oligarchák uralma alatt szenvedő Magyarországot örökölt Árpád-házi elődeitől. Az ország és a trón megtartása szempontjából kulcsfontosságú volt, hogy sikeres államháztartási reformot hajtson végre. Károly többlépcsős pénzreformja így egyaránt szolgálta a királyi hatalom megerősítését és a pénzviszonyok stabilizálását.

A reform első lépéseként a király megkísérelte fölszámolni a Magyarországon már több évszázados hagyománnyal rendelkező, (két)évenkénti pénzüjtás káros rendszerét. 1323-ban elrendelte a „jó, új, állandó pénz” verését és forgalomba hozatalát. Az országgyűlés a reform költségeire rendkívüli adót ajánlott meg. A forgalomban lévő régi és külföldi pénzek árfolyamát kifejezetten alacsonyán szabták meg, ezzel ösztönözve átváltásukat az újakra. Ez a pénzreform azonban – részben a belső zavarok, részben a nem mindenre kiterjedő intézkedések miatt – megbukott, az ország lakói és az államháztartás nagy kárára ismét visszatért a régi, „jól bevált” rendszer, a periodikus pénzüjtás.

A kudarc okai között meg kell említeni, hogy az új elképzelés nem számolt az aranyvaluta jelentőségével, és nem szabályozta a veretlen nemesérek forgalmát. A király és környezete azonban nem adta föl: 1325-től fokozatosan, átgondoltabb, átfogó intézkedéseket léptettek életbe. A több lépcsőben, 1325–1338 között végrehajtott reform eredményeképpen kiszorult a pénzüzletekből a korábban használatos ezüstdenár és ezüstrúd. Új, nagy értékű arany- és ezüstpénzek verését irányozták elő, ezért az ország gazdaságát 1325-ben aranyvalutára, 1329-ben kettős valutára, majd 1338-ban ismét aranyvalutára állították át. Megszüntették a pénzüjtás káros rendszerét, a kamara haszna pótlására új adónemet vezettek be, a rendes telekadót (1336). Az arany és ezüst beváltását királyi felségjogként monopolizálták, ezzel betiltva a nemesfémek szabad forgalmát (1327 körül).

A magyar aranyforintok verését a budai verdében „firenzei mintára” 1325-ben kezdték meg. Ezt bizonyítja, hogy az olmützi püspök alig egy évvel későbbi végrendeletében már kilencven magyar királyi aranyról rendelkezik. Az új pénzek

előlapjára egy stilizált firenzei liliom, hátlapjára pedig Keresztelő Szent János (Firenze városának a védőszentje) alakja került; így akár azt is mondhatnánk, hogy az első magyar aranyforintok a firenzei aranypénzek „másolatai”. Ez állapítható meg egyébként az 1320-as években vert első cseh aranypénzekről is. Az első magyar aranyforintoknak nemcsak az éremképük azonos a mintául szolgáló firenzeiekével, hanem – a korabeli források és az újabb anyagvizsgálati mérések alapján – finomságuk is: gyakorlatilag színaranyból készültek.

Az aranyforintverés új korszakot nyitott a magyar pénztörténetben, hiszen ettől kezdődően a denárok már csak a váltópénz szerepét tölthették be. A király és környezete viszont nem számolt azzal, hogy az ország lakói körében népszerű cseh garasok értékpénzként a kereskedelem egyeduralgató pénzeszközévé váltak. Ezért a reform korrekcióra szorult: 1329-ben áttértek a kettősvaluta-rendszerre, és Magyarországon is megkezdték a garasok verését. Ezek, bár cseh mintára készültek, rosszabb minőségűek voltak. A kettős valuta bevezetése viszont egyértelmű és gyors javulást eredményezett a pénzvviszonyokban, mivel az ezüstrúd kiszorult a pénzüzletekből. Az 1332–1337 között Magyarországon járt pápai adószedők számadásai szerint a garas tekinthető elfogadott fizetőeszköznek az ország egész területén, míg az aranyforintot alig-alig említik az írott források.

A harmincas évek végén viszont jelentős megrázkódtatás érte a stabilizálódó magyar pénzrendszert: 1337-ben az arany ára az ezüstérték húszszorosára nőtt. A király gyorsan megtette a szükséges válaszlépéseket: 1338-ban leállította a garas verését, és a magyar gazdaság ismét áttért az aranyvalutára. Az aranyforint egyedüli értékpénzzé vált, amelyet ekkor már három helyen: Budán, Körmöcbányán és Erdélyben vertek. Váltópénzként továbbra is az ezüstdenárt használták. Az uralkodó gondoskodott arról is, hogy a denárok jó minőségűek legyenek, és forgalmuk kizárólagossá váljon az egész országban. Az újabb reformok következtében az aranyforint forgalma nőtt, egyre gyakrabban szerepelt pénzügyletekben, a garas viszont fokozatosan elveszítette korábbi jelentőségét, szerepét az aprópénzek, a királyi denárok vették át.

Az arany-ezüst értékarány a korabeli európai gazdaság meghatározó tényezője volt. Az aranykrízis első jelei már a 13. század végén mutatkoztak. A fő ok nem a kereslet növekedésében, hanem a kínálat szűkülésében keresendő. Politikai és háborús okokból az afrikai és a magyar arany nem kerülhetett a világgazdaság vérkeringésébe, és ez egészen az 1340-es évekig súlyos válságot idézett elő. Bár a magyar aranytermelés 1325 után föllendült, a Károly Róbert által életbe léptetett új szabályozás (a nemesfém-forgalmazás királyi monopóliummá nyilvánítása) megakadályozta, hogy jelentősebb mennyiségű veretlen arany jusson ki az

országból. A kivitel eszközévé – az importtal és a pénzüzletekkel összefüggésben – a vert arany, azaz az aranyforint vált.

A nemesfém-kiviteli tilalom kettős célt szolgált. Egyrészt biztosította a pénzverőkamarák fémszükségletét, másrészt a kincstár lefölözhetette a termelés hasznát – az urbura (bányaadó) révén –, de a közvetítés jövedelmét is, hiszen a veretlen érceket az általa megszabott kényszerárfolyamon váltották be. A magyar király intézkedései összességében tehát továbbra is fenntartották az arany magas világpiaci árfolyamát. A harmincas évek végén viszont Magyarországon is szokatlan mértékű aranykereslet támadt, s ez a pénzügypolitika ismételt beavatkozását vonta maga után: visszatértek az aranyvalutára.

A reform következtében a magyar kincstár évtizedekig halmozhatott föl jelentős mennyiségű aranykészleteket, számítva arra, hogy az ország és a dinasztia érdekében egyszer még szükség lesz erre a tartalékra. 1344-ben az arany ára a világpiacon hatalmasat zuhant, és ebben Nagy Lajosnak (1342–1382) döntő szerepe volt. A dinasztia mindent elkövetett annak érdekében, hogy megszerezze a nápolyi trónt a király öccse, Endre számára. Az özvegy anyakirályné pompás kísérettel és hatalmas mennyiségű nemesfémekkel utazott Nápolyba. Állítólag a nápolyiak és a pápai udvar „lekötelezésére” 27000 márka (6630 kg) színezüstöt, 17000 márka (4174 kg) színaranyat és fél társzekér aranyforintost vitt magával, s mikor mindez elégtelennek bizonyult, fia, Lajos további 4000 márka (982 kg) aranyat biztosított a kétségesnek ígérkező nápolyi kalandhoz. Az 1344–1345-ben kitört újabb aranyválságot egyértelműen a magyar királyi kincstár hatalmas aranykészletének ellenérték nélküli piacra dobása okozta: az aranybőség következménye árcsökkenés lett. A dinasztikus célt nem sikerült megvalósítani, ám Lajos és édesanyja akciójukkal jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a két nemesfém értékaránya a kívánt szintre kerüljön, s ez a világgazdaságban is stabilitást hozott a pénzüzletekben. Az új értékviszony viszont megkívánta a magyar gazdaságpolitika újabb módosítását. Lajos király 1345-ben visszatért a kettősvaluta-rendszerre, és ismét veretett garasokat.

Károly Róbert gazdasági reformjai elképzelhetetlenek lettek volna gazdasági tanácsadók, és jól működő pénzügyigazgatási szervezet nélkül. A király első intézkedései így elsősorban a megfelelő emberek kiválasztására és a szükséges igazgatási rendszer kiépítésére irányultak. A változás 1314-ben kezdődött Nekcsei Demeter tárnokmesteri kinevezésével, aki visszaállította a királyi pénzügyek vezetőjének tekintélyét: az államháztartási reform jórészt az ő nevéhez kötődik. A királyi gazdaságpolitika kialakítása mellett külön is ki kell emelni az 1336. évi magyar-cseh-lengyel kereskedelmi és vámegegyezmény előkészítését és

az 1338. évi második valutareformot, amelyek tárnokmesteri működésének legnagyobb eredményei. Károly Róbert idejében tehát a tárnokmester az ország pénzügyeinek tényleges vezetőjeként rendelkezett a koronajavak kezeléséről, de a pénzügyigazgatás (pénzverési, só- és vámigazgatás) legfőbb irányítója is ő volt. Hóman Bálint megfogalmazásában: „*a kamaraignazgatás felügyeletének összes számai a tárnokmesternek, mint a királyi pénzügyigazgatás legfőbb központi hatóságának kezében futottak össze. A tárnokmester, mint közigazgatási hatóság a kamarákba kirendelt közegei útján állandó ellenőrzés alatt tartotta az összes kamarák működését. Mint bírói hatóság teljes juriszdikcióval rendelkezett azok egész személyzete felett.*” Bírói joghatósága kiterjedt a szabad királyi városokra és az országban lakó zsidókra is.

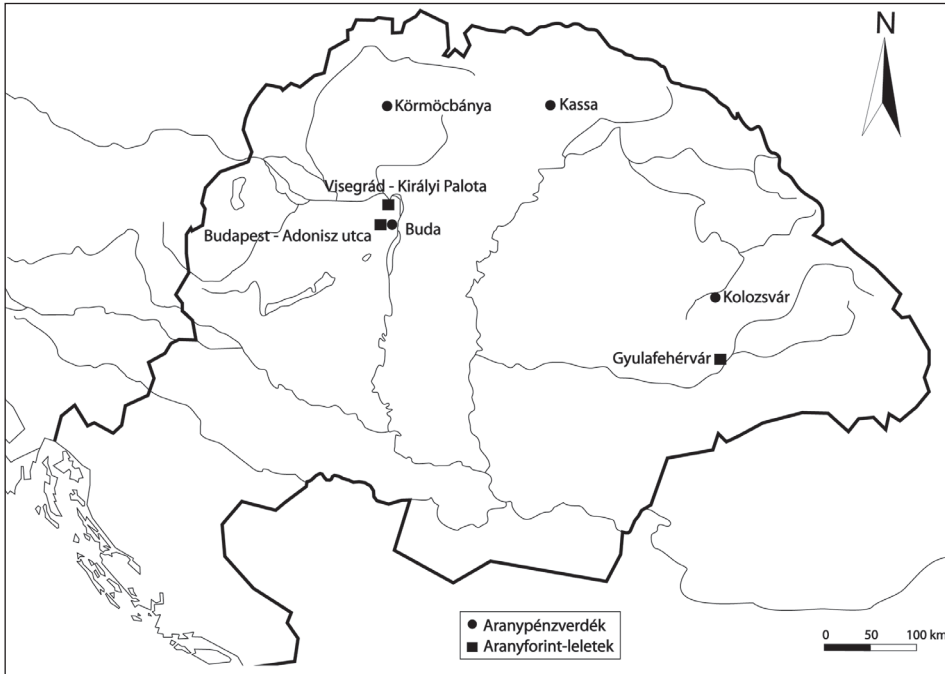
A tárnokmester politikai, közigazgatási és bírói hatáskörének bővülése miatt szükségessé vált egy új tisztség létrehozása a terményjövedelmek és a királyi kincstár kezelésére, a pénzügyigazgatási személyzet kevésbé jelentős ügyeinek intézésére. A kezdetben a tárnokmesternek alárendelt *kincstartó* a 14. század folyamán fokozatosan egyre jelentősebb szerepet játszott, olyannyira, hogy a 15. században már a királyi pénzügyigazgatás egyedüli vezetőjévé vált.

Az Árpádoktól örökölt négy pénzverő-kamarából álló rendszert Károly Róbert fokozatosan továbbfejlesztette, összesen tíz pénzverőkamarát alakított ki (a reform folyamán a budai és az esztergomi, valamint a pécsi és a szerémi kamarákat egyesítették: így összesen nyolc kamara jött létre az országban). A bányavidékeken működő pénzverő-kamarákat összevonta a bányakamarákkal, létrehozta az egyesített pénzverő- és bányakamarák rendszerét. Ezzel a király megoldotta a bányavidéken működő pénzverdék nemesfém-ellátását. 1338 után így a bányakamarai székhelyen tevékenykedő *kamaraispán* igazgatta az egyesített pénzverő- és bányakamarát. A kamarákat a király haszonbérloknek adta bérbe, akik kamaraispánként a királlyal magánjogi szerződéses jogviszonyban álltak, és az uralkodónak tartoztak közvetlen felelősséggel. A bérleti szerződés egy évre szólt, rendszerint Gyertyaszentelő Boldogasszony (február 2.), néha Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.) ünnepétől kezdődően. Már 1336-tól a bérleti szerződés kikötötte a tisztét becsülettel ellátó kamarabérlo következő évre szóló előhaszonbérleti jogát. A haszonbérleti szerződés révén a kamaraispán az összes kamarai jövedelem: „*a pénzbeváltásból, a kényszerpénzbeváltási illeték (lucrum) helyébe lépő portális adóból, nemesércmonopóliumból és az urburából befolyó jövedelem élvezetébe lépett*” (Hóman Bálint). Az egyesített pénzverő- és bányakamara élén álló kamaraispánnak több feladatot kellett ellátnia. Felügyelte a bányaművelést, gondoskodott az urbura behajtásáról és

a bányai jogszolgáltatásról. A pénzveréssel összefüggésben felelős volt a kamarai üzem működtetéséért: a kamarai monopóliumon alapuló nemesfém-beváltásért, a nemesfém-finomításért és a pénzverésért. A kamaraispán közvetlen felügyelete alatt működtek a pénzverdék (némelyik kamara területén több is) és a bányavárosokban felállított ércfinomító- és fémjelzőműhelyek. Részlegesen adókezelési funkciót is ellátott a portális adó és a városokra a kamarahaszna fejében kirótt adóösszeg behajtásával. Feladatköre tehát összetett volt, keveredtek benne a hatósági feladatok a gazdasági termelésirányító jog- és hatáskörökkel. Teljes felelősséggel tartozott a kamarai személyzet minden hivatalos ténykedéséért; beosztottjai fölött viszont teljes közigazgatási és bírói joghatósággal bírt. Pereikben csak a kamaraispán ítélezhetett, de az ítélet ellen bármely fél a tárnokmesterhez fellebbezhetett.

A kamaraispánt a tárnokmester és az esztergomi érsek emberei ellenőrizhették. A pénzverő-szerszámokat és a fémrudakat pecsétjükkel és három kulccsal lezárt szekrényben őrizték, amelyet csak a kamaraispánnal együttes jelenlétükben lehetett felnyitni. Személyes jelenlétükben történt továbbá a pénzezüst öntése és a pénzverés, és minden héten próbával kellett ellenőrizniük a vert pénz finomságát és súlyát. Jogosultságuk egyébként a kamarai igazgatás és üzem minden részére kiterjedt. Fizetésüket a kamaraispánnak kellett állnia, ezenfelül a bírságok és a büntetésjövendelmek egyharmadára tarthattak igényt. Az ellenőrzésre kiküldöttek többnyire a földbirtokosok közül kerültek ki.

A 14. század közepét követően megszűnt a tárnokmester vezette egységes pénzügyigazgatási szervezet, „*helyébe ... az uralkodóval közvetlen kapcsolatban álló és a királyi jövendelmek egyes ágait bérlőként, vagy hivatalnokként kezelő személyek léptek*” (Kubinyi András). A pénzverőkamara-ispánok hatásköre is megváltozott az 1370-es években. Elvesztették az adószedéssel kapcsolatos hatásköreiket, amelyeket az ekkortájt kialakított kamarahaszna-ispánságok kaptak meg (ezeknek a területe egyébként azonos volt a pénzverőkamara-ispánságokéval). A kamara haszna elvesztése hosszabb távon a bányászattal nem rendelkező kamaraispánságok elsorvadásához vezetett, mivel a szükséges nemesfémeket már nem tudták működésükhöz biztosítani. A változásokat a Szerecsen-családdal, Jakabbal, vagy inkább fiával, Jánossal hozhatjuk összefüggésbe. Egyikük ekkortájt kamaraispánként működött, ám a konkrét kamara megnevezése nélkül, „főkamaraispánként” bérelhették az ország összes pénzverő-kamaráját. Üzlettársaikkal, a páduai eredetű Bernardi Ferencsel (akinek monogramja is feltűnik korabeli pénzekon), Azzo de Curtesiis budai kereskedővel és Simon de Talentis pénzemberrel együtt a bérletrendszer keretei között irányították a magyar pénzügyigazgatást.

2. ábra: Aranypénzverdek és aranyforint-leletek a 14. századi Magyarországon

A Szerecsen-Bernardi-csoport bukását később éppen az okozta, hogy az általuk vezetett érdekszövetség az egyre jelentősebbé váló körmöci kamarát csak rövid időre tudta megszerezni. Ennek egyik feltételezhető oka, hogy a pénzületekkel, pénzváltással foglalkozó olasz bankárok idegenkedtek a bányásztól és az ezzel járó – ekkor még feleslegesnek tűnő – kiadásoktól. Mivel kiszorultak a bányászatból, jelentősen meggyengültek, és a pénzügyigazgatásban betöltött szerepüket délnémet kereskedőtökések vették át a 14. század végén.

A 15. század első fele

Már Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) uralkodása előtt elvált egymástól a kamarahaszna és a pénzverés igazgatása, bár az első biztos adat éppen 1387-ből származik: Zsigmond király Szerecsen János és Bernardi Ferenc kamarahasznaispánok kérésére utasítást adott ki a kassai kamara joghatósága alatt álló nemesek és városi lakosok számára. A kassai kamaraispánok nevét is ismerjük ebből az évből: Jakab és Keresztély, akik – úgy tűnik – a kamarahaszna ügyeit már nem intézték.

A források a kamaraispánokat gyakran csak a kamarák ispánjaiként (*comes camerarum*) említik, így az általuk bérelt kamara megnevezése elmarad: valószínűleg folytatódott a korábbi rendszer és a pénzverés időről időre egy-egy országos főkamaraispán kezében összpontosult. Különösen a külföldi származású bérlők lehettek érdekeltek ebben, hiszen így az egész ország pénzverése és nemesfém-termelése felett szerezhettek döntő befolyást. Az 1387–1437 közötti írott forrásokban említett kamaraispánok kivétel nélkül külföldiek voltak. Bár a kamarabérletek nyereségkulcsát nem ismerjük, már az is hatalmas lehetőségeket rejtett magában, hogy a haszonbérlő folyamatosan jelentős mennyiségű nemesfémhez juthatott, amelyet értékesíteni tudott. Így aztán az is előfordult, hogy a bérlő nem is a saját nevében, hanem egy külföldi tőkés csoport megbízottjaként vagy beltágjaként kötötte meg a kamarabérlési szerződést. Mindenesetre feltűnő, hogy azokban az években, amelyekben országos főkamara-ispánról van adatunk, a kamarai székhelyeken csak urburaispánokat említenek. Valószínűleg ilyenkor a bányakamarai és a pénzverő-kamarai teendők is elváltak egymástól, az utóbbi országos szinten egy személy kezében összpontosult.

Zsigmond király uralkodásának első éveiben az olasz vállalkozók kezében maradt a pénzverés. A páduai (vagy firenzei) származású Bernardi Ferencet kétszer is említik kamaraispánként: 1392-ben a pénzverőkamarák ispánja, 1396-ban a pénzverőkamarák és a harmincadok ispánja. Mályusz Elemér ismerte föl, hogy a pecsétjén látható monogram (FB) mesterjegyként szerepel több 14. század második felében vert pénzen, így Zsigmond első aranyforintjának két változatán is. Bernardi a firenzei tőke egyik magyarországi képviselője volt, működése során Buda város megbecsült, tehető polgára lett.

Szintén páduai származású volt Venturi Jakab, a firenzei Medici-társaság egyik társtulajdonosa is, akit 1395-ben említ két oklevél pénzverőkamara-ispánként. A Medici-társaság által létrehozott magyarországi fiókvállalkozás („*societas participum montanearum a ramine Hungarie*”) – amely előleghitelek révén megszerezte magának Magyarország réztermelését 1380–1391 között – élén Vieri di Cambi de Medici állt, de a résztulajdonosok között ott találjuk Venturit is. Ebben az időszakban ez a társaság értékesítette az ország réztermelésének nagyon jelentős részét, sőt Velencével együttműködve kereskedelmi monopóliumot vívott ki magának a Földközi-tenger térségében. Venturi monogramja szintén megjelenik a kilencvenes években vert aranyforintokon. Venturi egyébként pozsonyi polgár volt.

A pénzverőkamarák bérletének rendszerében 1395-ben kezdődött meg a változás: a megszokott olasz bérlőket ekkor váltotta fel először a délnémet

kereskedőtöke egyik képviselője, Nürnbergi Márk. Nemcsak kamaraispánként működött hazánkban, hanem voltak magánvállalkozásai is; úgy tűnik, a nürnbergi Flextorfer-Kegler-Kromer-Zenner konzorcium exponense, teljhatalmú üzleti megbízottja volt. A főkamaraispán vállalkozótársaival együtt 1395-ben 4000 aranyforintot kölcsönzött a királynak. Később harmincadispánként, a budai aranypénzverő ispánjaként, majd körmöci kamaraispánként is szerepelt.

Nürnbergi Márk mellett egy másik délnémet kereskedőház tagja is befolyással rendelkezett a király gazdaságpolitikai döntéseiben: a szintén nürnbergi Kamerer Ulrik, aki a Kamerer-Seiler bankház magyarországi képviseletét látta el. 1394-ben már harmincadispán volt, 1397-ben és 1398-ban harmincad- és urburaispánként szerepelt. E két minőségében jelentős befolyással bírt a nemesfém- és színesfém-termelésre, a kivitelre és az árakra. Bár a hivatkozott források ekkor külön nem említik, a numizmatikai irodalomban kamaraispánként is szerepel, mivel a 15. század elején több pénzen is felbukkannak jellegzetes mesterjegyei.

Az említett négy országos főkamaraispán három olyan tőkéscsoportot képviselt az 1390-es évek Magyarországon, amelyek érdeklődtek az ország nemesfém- és réztermelése iránt, sőt hosszabb-rövidebb időre meg is szerezték az afölötti ellenőrzést: Bernardi Ferenc és Venturi Jakab a firenzei Medici-társaság, Nürnbergi Márk a nürnbergi Flextorfer-Zenner, Kamerer Ulrik pedig a szintén nürnbergi Kamerer-Seiler bankház képviselője volt. A német eredetű főkamaraispánok veretein alakult ki a jellegzetes késő középkori magyar verdejegy-mesterjegy rendszer. A korábbi személyi jegyek helyett egy betűpár került az érmékre. Az első betű rendszerint a verdehely kezdőbetűje, a második betű pedig a pénzverésért felelős személy (kereszt)nevének kezdőbetűje; ha az illető nemesember volt, nevének kezdőbetűje helyett olykor címere került az éremkép mesterjegyének fönntartott részébe. A verdejegy-rendszer révén a magyar pénzverés ellenőrizhetőbbé és áttekinthetőbbé vált.

Nemcsak a pénzügyigazgatás átalakulása, hanem fontos jogtörténeti változások is jellemzik a korszak pénzverését. Ezen változások hátterében bizonyosan a két említett német vállalkozót kereshetjük. Nem véletlen, hogy működésük idején kezdődött meg a pénzverés törvényi újrászabályozása. 1405 márciusában az országgyűlés törvényben határozta meg az aranyforint értékét. A törvénycikkben nemcsak erről esik szó, hanem áttételesen az úgynevezett számítási forintéről is, amely száz ezüstdenárral volt egyenértékű. Zsigmond ugyanis több ízben tett kísérletet arra, hogy a számítási és az aranyforint értékét egyenlővé tegye, ehhez viszont jó minőségű ezüstdenárokat kellett veretnie. A fenti szabályozás jelentősége azokban az időszakokban érezhető, amikor az aranyforint és az

ezüstdenár árfolyama megváltozott, ilyenkor ugyanis az aranyforint és a számítási forint értéke nem esett egybe, és a rendelet által megszabott értékviszonyok nem voltak fenntarthatók.

Alig egy hónap múlva folytatódott a pénzverési jogalkotás. Az 1405 áprilisában kiadott dekrétum a magyar jogtörténetben először, immár írásban uralkodói felségjogként deklarálta a pénzverést. Az erről szóló törvénycikk kimondta, hogy az arany- és ezüstpénz veretése királyi felségjog, ugyanakkor tisztességtelennek és átkosnak nyilvánította, ha a vert pénz nem kellő forgalomban és használatban van, azaz mintegy „kötelezte” az uralkodót, hogy éljen jogával: veressen megfelelő mennyiségű és minőségű pénzt; másrészt meghatározta az ezen felségjogot megsértő pénzhamisítás büntetének elkövetési alakzatait és a kiszabandó büntetést. A törvénycikk szerint a pénzhamisítás büntettét követi el az, aki a valódi királyi arany- és ezüstpénzt visszautasítja (vonakodik elfogadni); aki körülnyírja; aki a súlyosakat és a könnyűeket különválasztja; aki meghamisítja.

Az 1405-ös dekrétum egy másik törvénycikke hozta létre a királyi pénzváltói tisztséget (*campsores regius*). Az új szabályozás szerint minden városban működött királyi pénzváltó, szemben a korábbi gyakorlattal, amikor a pénzváltás egyedüli lehetséges helye a pénzverőkamara volt. A királyi pénzváltó kizárólagos jogosultságot kapott arra, hogy aranyforintokért ezüstpénzt és ezüstpénzekért aranyforintokat váltson. Mindenki más, aki pénzt váltott vagy váltani szándékozott, büntetésre számíthatott: a jogtalanul beváltott és a beváltandó pénzt a kincstár számára a királyi pénzváltónak kellett átadni.

Az 1410-es évek második felében a király utasítására a királyi tanács számára előterjesztés (*Propositiones*) készült többek között a magyar pénzrendszer átfogó rendezése céljából. Az előterjesztett javaslatot ugyan a tanács nem fogadta el, de az elkövetkező évtizedekben számos eleme jelent meg törvényekben, királyi rendeletekben. Az a reform, amelyet a király és szűkebb környezete kívánt végrehajtani, a korabeli Magyarországon még megvalósíthatatlan volt. A *Propositiones* szerzői – amint az a szövegből is egyértelműen kiderül – a pénzhamisítás és a pénzek körülnyírása miatt készítették el tervezetüket. Nem kevesebbet tűztek ki célul, mint egy összetett, bonyolult és jól ellenőrzött hármas pénzrendszer megteremtését, és ezt továbbra is az ezüstpénzre alapozták, amelyekből négy fajta verését rendelte volna el a tervezet: ezüstgarast (melyből tíz darab érne egy aranyforintot), ezüst félgarast (melyből húsz érne egy aranyforintot), ezüstpénzt (melyből negyven érne egy aranyforintot), kisebb ezüstpénzt (melyből nyolcvan érne egy aranyforintot). Mind a négy típust

Magyarország címerével ellátva, a legfinomabb és legerősebb ezüsből kellene verni – tartalmazza a javaslat.

A tervezet szóhasználata megtévesztő: garasnak nevezett pénzeket ugyanis Zsigmond király idejében egyáltalán nem vertek Magyarországon; az ott megadott értékviszonyok alapján viszont egyértelmű, hogy valóban garasok verését javasolták. A *Propositiones* szerzői tehát gyökeres reformot kívántak végrehajtani az ezüstpénzverésben a garasok újbóli bevezetésével és a pénzértékviszonyok megváltoztatásával, de egy ilyen átfogó reformnak nem voltak meg a szükséges előfeltételei. Zsigmond uralkodása idején ugyanis az ezüstpénzeket a köznemesség és a városi polgárság pénzének tekinthetjük, szemben a később még tárgyalandó aranyforinttal; nem véletlen, hogy korszakunkban az ezüstpénzveretek értékállósága állandó probléma volt, hiszen a király rendkívüli bevételeinek egyik biztos forrása az ezüstpénzek rontása lehetett.

Az aranyforint verése kapcsán a *Propositiones* készítői nem terveztek változtatást: javasolták, hogy továbbra is változatlan éremképpel és súllyal, Magyarország címerével verjék. A szöveg azt is megjegyzi, hogy a magyar aranyforintok jók, és mindenütt a velencei dukátokkal egyenértékűek. Az aranyforint a főnemesség és a pénzüzetek valutája lett, szerepe elsősorban a külkereskedelemben lett igazán jelentős.

A tervezet szerint „*az országalakók érdekében*” rézpénzt is kellett volna verni. Zsigmond hármass pénzrendszerének „leggyengébb láncszemét” a piaci kisforgalom számára vert aprópénzek jelentették, amelyek csekély ezüsttartalmúak voltak. Nem véletlen, hogy forrásunk már nyíltan rézpénzről beszél. Ezek a pénzek jelentősebb nemesfémtartalom nélkül a magas névérték ellenére nagyon csekély vásárlóerővel bírtak, hamar elértéktelenedtek.

A királyi tanács számára készített előterjesztésnek van egy még – talán az eddig ismertetett javaslatoknál is – fontosabb újítása: a pénzverés öréül egy tehetős nemesember megválasztását javasolta, aki a vert pénz próbáját hetente megkapná, és pecsét alatt őrizné, valamint az ugyanabban az évben vert pénzt az esztergomi érsek és a király erre rendelt hivatalnokaival megvizsgálná. Ez a javaslat annyiban új, hogy a Károly Róbert által bevezetett rendszer szerint a pénzverést – az esztergomi érsek *pisetariusnak* nevezett hivatalnoka mellett – a tárnokmester embere ellenőrizte, míg a tervezet szerint kizárólagosan az említett tisztviselő látná el ezt a feladatot. Az ellenőrzés rendszerében valóban tapasztalhatunk bizonyos változásokat: 1412-ben ugyanis Zsigmond király felkérte Körmöcbánya város tanácsát, hogy a megboldogult Künigh Mihály helyett új kémlőt (*probandor*) válasszon a polgárok közül, valamint elődje próbáit

adják át a kincstartónak. Tehát Körmöcbányán a városi tanács őrizte a próbákat. Erzsébet királyné 1440-ben megparancsolta a körmöci tanácsnak, hogy az aranyfinomság vizsgálatára használt és már elkopott próbatű megújítására a kamaraispán tudtával néhány darabot adjon át a tanács őrizetében és a kémlő pecsétje alatt őrzött arany pénzdarabokból, az összes többit pedig küldje el a királynénak. Ez Budán is így volt, mert a 15. század eleji Budai Jogkönyv szerint a pénzverés próbáját a városi tanács őrizte. 1433-ban Zsigmond Nagyszeben városát utasította kémlő választására, mivel Földvári Zuborius, az ország arany és ezüstpénzeinek főkémlője nem tud mindenütt jelen lenni; de adjanak szokás szerinti részesedést Zuboriusnak a kémlés jövedelméből. Bár a törvények rendre a tárnokmester emberét említik még a 15. században is a pénzverés ellenőrzése kapcsán, helytállónak tűnik Kubinyi András megállapítása: a király eladományozta az ellenőrzési jogot, de a főkémlő csak a járadékot élvezte, a tényleges ellenőrzést a pénzverdék székhelyének a városi tanácsa (által választott kémlő) végezte.

A *Propositiones* végül javasolta a külföldi ezüst- és rézpénzek hazai forgalmának betiltását, valamint megtiltotta volna a magyar arany- és ezüstpénzek kivitelét, mindkét esetben súlyos büntetés terhe mellett.

A pénzreformra ugyan nem került sor az 1410-es években, azonban mintegy tíz évvel a tervezet keletkezése után Zsigmond király és Borbála királyné – az országnagyok egyetértésével – rendeletet adott ki a pénzverésről és a pénzforgalomról. Az 1427-es dekrétum átfogóan szabályozta a pénz nemek kibocsátását és értékviszonyait: az aranyforinttal kapcsolatos rendelkezés fenntartotta a korábbi minőséget, mennyiséget és finomságot, tehát semmilyen változtatást nem tartalmaz. A nagyobb ezüstpénzt a korábbi pénzláb szerint kellett verni. Ebből az ezüstpénzből száz ért egy aranyforintot. Végül a kispénzekkel kapcsolatos rendelkezés arról tanúskodik, hogy a király belátta, hármas pénzrendszere a pénzrontások hatásai miatt többé már nem tartható fenn. Ezért elrendelte a kisebb denárok verésének leállítását.

A dekrétum elrendelte a hamis kisebb denárok bevonását is: Szent Jakab apostol ünnepéig (július 25.) mindenki köteles volt beszolgáltatni a nála lévő példányokat. Akinél a határidő után hamis fillért találtak, a pénzhamisítás büntettéknek elkövetéséért felelt. A rendelet keretszámokat is megadott: ha a gyanúsított 100 fillérje közt 10 hamis, illetve 100 forintnyi denár között 10 forintnyi hamis pénzzel rendelkezett, bűnösnek minősült.

A dekrétum rendelkezései első olvasatra azt sugallják, hogy a király végleg föladta a hármas pénzrendszer gondolatát, mivel a piaci kisforgalom számára vert ezüstpénzek verését leállította. A pénztörténetből azonban ismeretes, hogy

nem sokkal később egy új aprópénz jelent meg a forgalomban, a *ducat*. Neve a havasalföldi – eredetileg denárértékű – pénz nevével egyezik meg, ez a pénz eredetileg jó értékű és kedvelt fizetőeszköz volt délkeleti szomszédunknál, majd fokozatosan elértéktelenedett. Ehhez a silányabb változatához hasonlít Zsigmond *ducat*-ja is, amely érthető módon nem vált túl kedvelté.

Zsigmond király 1430-ban újabb pénzreformot hajtott végre. Az eredeti királyi rendelet nem ismeretes, csak egyik-másik oklevélből értesülünk arról, hogy a király a főpapokkal és a bárókkal együtt az ország és az országlakók hasznára új ezüstpénz kibocsátását rendelte el. Kétféle ezüstpénz verését kezdték meg: az úgynevezett nagyobb denárokét (amelyet a korabeli forrásokban *moneta maior*-nak neveztek), továbbá egy másik, kisebb pénzt, a *quarting*-ét. A nagyobb denárokból száz ért egy aranyforintot, a *quarting*ből pedig négyszáz. A nagyobb denár ugyanakkor 10 *ducat*nak nevezett ezüstpénzzel volt egyenértékű. A rendelkezés értelmében minden adót a nagyobb denárokból kellett megfizetni. A *quarting* csekély ezüstartalma miatt külsőleg rézpénznek tűnik, nem csoda, ha árfolyama nem volt tartható és értéke csökkent. A nagyobb denárok kitűnő minőségének köszönhetően visszaállt az aranyforint és a számítási forint azonossága.

1430 márciusában Zsigmond megengedte Pozsony városának egy új pénzverde felállítását, és engedélyezte számukra *quarting* verését a körmöci pénzláb szerint. Érdekes, hogy ebben az esetben egy város mint testület nyerte el egy kamara haszonbérletét. Az oklevél szerint a király és a város „felesben” vettek részt az üzletben: azonos összeggel szálltak be (1200–1200 aranyforint), és a hasznokon, valamint a felmerülő költségeken is fele-fele arányban osztoztak. A város egyébként nemcsak a pénzverésre kapott jogot, hanem pontosan meghatározott és jelentős kiterjedésű területen a pénzváltásra is. A korábban ismert kamarabérleti szerződésektől eltérően Zsigmond engedélye nem egy évre szólt, hanem határozatlan időre, visszavonásig.

Zsigmond király 1430 nyarán elrendelte a *ducat* bevonását. Ettől kezdve az ezüstpénzek közül csak az új nagyobb denárt és a *quarting*ot lehetett törvényes fizetőeszköznek tekinteni. A csekély ezüstartalmú és súlyú *ducat* mellett az újonnan bevezetett *quarting* sem volt nagy értékű. Nem véletlen, hogy 1432-ben a király távollétében, de nevében a királyi tanács rendeletet adott ki, amelyben a *quarting* leértékelése érdekében az értékviszonyokat szabályozta: a nagyobb denár és a *quarting* közötti értékviszonyt 1:10-ben állapították meg, tehát egy aranyforintért ezentúl száz nagyobb denárt vagy ezer *quarting*ot kellett adni.

Az 1430-as években ismét centralizációs kísérleteknek lehetünk szemtanúi. A király környezetéhez tartozó, olasz eredetű bajmóci Noffry-családból négy testvér – Lénárt, János, Bardo és Jakab – ugyanis megszerezte magának a korabeli pénzügyigazgatás kulcspozícióit. A család pénzügyigazgatási karrierje nem előzmény nélküli, mert már a testvérek édesapja, Onofrio Bardi is több alkalommal volt kamaraispán.

Jól rávilágít a király egyik 1436-os oklevele arra, hogy a pénzveréshez szükséges fémeket hogyan szerezték be, ha a pénzverő-kamarákban hiány mutatkozott. Vélhetőleg bajmóci Noffry Lénárt országos főkamaraispán kérésére ugyanis a király utasította Késmárk városát, hogy kölcsönképpen és a visszatérítés reményében szedjenek össze száz márka ezüstöt, és szállítsák a kassai kamarába. Az oklevél szerint más alattvalók is nyújtottak ilyen segítséget, mivel az új pénz, melyből száz denár tesz ki egy aranyforintot, veréséhez sok ezüst szükséges. Az oklevél háttérében elsősorban a nemesfémhiány állhatott, legalábbis a körmöci kamara 1434/1435-ös számadása a selmecbányai ezüsttermelés súlyos válságáról tanúskodik. A moneta maior kassai kiveréséhez viszont biztosítani kellett az ezüstöt, nyilvánvalóan ezért keresték meg a kamara területén található városokat.

Zsigmond még egy meghatározó jelentőségű intézkedését kell megemlítenünk: a király 1427-ben a Borbála királyné ellátására, költségei fedezésére szolgáló évi 20000 aranyforintra becsült harmincadjövedelmet felcserélte a körmöcbányai urburára, azaz a királyné birtokába került a zólyomi vár és uradalom mellett a hét alsó-magyarországi bányaváros is. Ettől kezdve a körmöci kamarát a középkor folyamán a királynék birtokolták. A királyné megkapta a kamaraispánok, bányamesterek és tisztségviselők kinevezésének jogát, sőt bérbe is adhatta a kamarát. A pénzlábat azonban továbbra is a király állapította meg, és fenntartotta magának az ellenőrzési jogkört (a kémlő kinevezése).

Habsburg Albert (1437–1439) rövid uralkodása alatt tovább folytatódott a Luxemburgi Zsigmond idejében megkezdett pénzverési jogalkotási folyamat. Az 1439-es országgyűlésen több pénzveréssel kapcsolatos törvénycikket fogadtak el. A királyi jövedelmek bérbeadása kapcsán például kimondták, hogy a harmincadok, a kamarahaszna, a bányák, a bányabérek és a sókamarák stb. mellett a pénzverés bérbeadás útján vagy más módon kizárólag belföldiek („*Magyarország koronája alattvalói*”) részére adhatók át. Ez a korai nemzeti érdekképviselőt elsősorban a köznemesség szándékait tükrözte. Zsigmond idején két csoport váltogatta egymást a pénzügyigazgatás kulcspozícióiban: egy olasz (firenzei eredetű) és egy német (nürnbergi eredetű) tőkés csoport tagjai, akik valamennyien budai polgárok lettek. Az olaszok a Szerecsen-Bernardi csoport

bukása után megfogyatkoztak, csak Ozorai Pipó és környezete (Onofrio Bardi és fiai: a bajmóci Noffry-fivérek) maradt. A németek (például a már említett Kamerer Ulrik unokájának a férje, Reichel Péter, vagy Siebenlinder János budai bíró és veje, München Henrik) viszont megszerezték a legfontosabb kamarák fölötti ellenőrzést. A fenti törvencikk tehát – szándéka ellenére – vajmi kevés hatással lehetett volna rájuk, lévén budai polgárok, illetve magyar alattvalók; viszont a Zsigmond halála után kialakult zavaros helyzet miatt a nemzetközi kereskedelmi tőke nemcsak a pénzügyigazgatásból, hanem az országból is távozott.

Az országgyűlésen – Zsigmond király egykori elképzelésének megfelelően – létrehozták a pénzverést ellenőrző főtisztviselő tisztségét: a törvény erejénél fogva ugyanis elrendelték, hogy az esztergomi érsek és a tárnokmester mellé egy hűséges és alkalmas férfiút rendeljenek ki az arany- és az ezüstpénzverés kémlőjéül.

Az 1439-es országgyűlés rendelkezett a külföldi pénzek és só behozataláról is: kimondták, hogy külföldi pénzt és sót tilos az országba behozni és elfogadni. A tilalom azért volt fontos intézkedés, mert a – gyakrabban – rosszabb minőségű külföldi pénzek nemcsak a király pénzverési felségjogát veszélyeztették (pontosabban az abból eredő hasznot), hanem az ország pénzforgalmában is káros folyamatokat indítottak el (arra kényszeríthették a királyt, hogy ő is rosszabb minőségű pénzeket verjen).

Albert király először ugyanis jó minőségű ezüstpénzeket bocsátott ki, uralkodásának második évében azonban rosszabb pénzek veretésére kényszerült, aminek az lett a következménye, hogy megbomlott a kényes egyensúly: az aranyforint és a számítási forint értéke elvált egymástól.

Jagelló I. Ulászló (1440–1444) idején a pénzrontás tovább folytatódott: a kamarák többsége nem került uralma alá, pénzt jóformán csak Budán tudott veretni. A háborúk és az ezekkel együtt járó pénzszükséglet így szükségképpen pénzrontáshoz, rezes kispénzek veréséhez vezetett. A király ráadásul arra kényszerült, hogy egyes hívei szükségletére, jutalmazására pénzverési engedélyeket adjon ki. Így kapott pénzverési engedélyt alsólendvai Bánfi Pál is, eredetileg bécsi denárok veretésére. Mindeközben Erzsébet, majd az ország északi részét – és két kamarát (Körmöcbánya és Kassa) – hatalmában tartó Giskra János V. László nevére veretett pénzeket, vereteik jelentősen hozzájárultak a pénzromláshoz.

A pénzrontást – minden valószínűség szerint – maga az özvegy királyné, Erzsébet kezdte meg. A királyné kamarákhöz küldött pénzverési utasításai fenn is maradtak. Erzsébet gazdasági kormányzata nemcsak a pénzlábat változtatta meg, hanem a verdejegy-rendszert is: a magyar gyakorlattól eltérően mindenütt kollektív, személyhez nem kapcsolható jegyek tűntek föl (például Körmöcbányán:

K – R). Úgy tűnik, a kamaraispánok nem akarták a felelősséget vállalni a rossz minőségű pénzekért. A királyné átmeneti gazdasági nehézségei így súlyos válságot és bizonytalanságot idéztek elő a pénzverésben és a pénzverési jogban is.

Persze, nem volt jobb a helyzet az ország nagyobbik részét uraló I. Ulászló területén sem. A pénzverés kérdése országgyűlésen csak I. Ulászló uralkodásának utolsó évében került napirendre. Az 1444-ben tartott országgyűlés – valószínűleg Hunyadi János sugallatára – megtiltotta, hogy a királyon kívül bárki más pénzt verjen. Másrészt a rendek a pénzláb megváltoztatását ismét csak „*az országglakók tudtával és akaratával*” engedélyezték. Aki ezt megszegte, ettől kezdve a hűtlenség büntetést követte el. Ez az első alkalom, hogy törvényszövegben a pénzverési szabályok megszegését nevesítetten a hűtlenség (*nota infidelitatis*) körébe sorolták. Ezzel az I. Ulászló-kori jogalkotók a király pénzverési felségjoga elleni bűncselekményt, tulajdonképpen a pénzhamisítás büntetést véglegesen elhelyezték a feudális magyar jogrendszerben, és a későbbi kodifikációk és eljárásjogi szabályok elfogadása során is a hűtlenség esetei között szabályozták.

A szigorú büntetőjogi jogkövetkezmény ellenére ezt a rendelkezést csak Erdélyben hajtották végre, ott ugyanis Hunyadi János volt az úr, így Erdély területén kizárólag a nagyszebeni pénzverdében vertek pénzt. A nyugati nagyurak székhelyükön (Alsólendva: Bánfi Pál, Keve: Újlaki Miklós, Pécs: Albeni Henrik, Veszprém: Gatalóczy Mátyás püspök) – a verdejegyek tanúsága szerint – továbbra is vertek „királyi” pénzt.

Az országgyűlésen visszaállították a számítási forint és az aranyforint értékazonosságát: olyan pénzt kellett verni, amelyből száz denár vagy kétszáz obolus ért egy aranyforintot. Az ez ellen vétők a fentiek szerint – tehát fő- és jószágvesztéssel – voltak büntetendők.

A szerencsétlen kimenetelű várnai csata és a király tragikus halála után az országban zavaros idők következtek. A kormányköz idején a pénzverés egysége is véglegesen megbomlani látszott. Az 1445-ös országgyűlés ugyan törvénycikkben tiltotta meg közbüntetés terhe alatt a pénzverést mindaddig, amíg üres a trón, de a rendelkezésnek nem sok foganatja volt.

Hunyadi Jánost az 1446 júniusában tartott országgyűlés választotta meg Magyarország kormányzójává (1446–1452). Az országgyűlésen megalkotott törvény csaknem akkora hatalommal ruházta fel a kormányzót, mint amekkora hatalma a királynak volt. Hunyadi így szabadon gyakorolhatta királyaink pénzverési felségjogát is.

Hunyadi kormányzó ugyan kísérletet tett rá, a pénzverés egységét mégsem tudta helyreállítani: két fontos pénzverőkamara, Körmöcbánya és Kassa továbbra

is Giskra János (volt) főkapitány kezében volt. A helyzetet nehezítette, hogy a kormányzó veretei nem voltak túl jó minőségűek. Hunyadi pénzveréssel kapcsolatos szándékait mutatja, hogy az 1447 márciusában Budán tartott országgyűléssel újabb, részletes szabályozást fogadtatott el. A rendek kimondták, hogy a pénzverést vissza kell állítani korábbi helyzetébe. Ezen az alapelven túl az országgyűlés foglalkozott a pénzérték-viszonyokkal és a pénzverés ügyeivel is. Az aranyforint árfolyama törvényesen tért el a számítási forintétól: pontosan a kétszerese lett, mivel a jogalkotó egy aranyforintot kétszáz denárral tett egyenlővé. Ennek oka elsősorban az ezüstpénzek rosszabb minőségében keresendő.

A jogszabály ismételten megtiltotta, hogy a hivatalos pénzen kívül más pénzt verjenek, vagy ilyen az ország területén forgalomban legyen. A külföldi pénzek tilalma ekkor már nem volt új keletű, a nem királyi pénzek verésének tilalma pedig célzatosan azok ellen irányult, akik esetleg korábbi engedéllyel rosszabb minőségű külföldi pénzeket vertek. Gondoljunk csak alsólendvai Bánfi Pál korábban már említett pénzverési engedélyére! Az országgyűlés döntése most általánosan minden ilyen engedélyt és jogosultságot megszüntetett. Ugyanakkor a törvénycikk kimondta, hogy a királynak járó kamara hasznát és más jövedelmeket szokás szerint denárban fizessék meg.

	ca. 1427		ca. 1453		ca. 1475	
sóregálé	100.000	32%	125.000	51%	80.000	13%
portális adó	88.000	28%	40.000	16%	385.000	61%
különleges jogállású	25.000	8%	29.000	12%	27.000	4%
csoportok						
bányászat(*) és pénzverés	60.000	19%	26.000	11%	60.000	10%
vámok	20.000	6%	12.000	5%	50.000	8%
városok és zsidók	21.000	7%	11.000	5%	26.000	4%
összesen	314.000	100%	243.000	100%	628.000	100%

(* réz is)

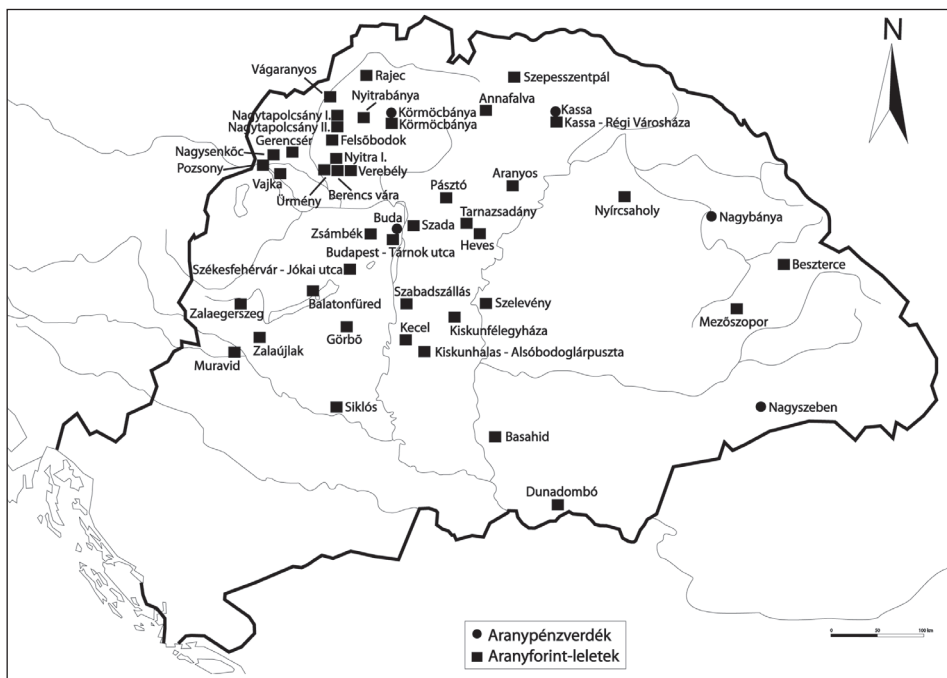
3. ábra: A magyar király rendes bevételei a 15. században. (Forrás: Bak; 1987, ifj. Barta János – Barta Gábor, 1993; Engel, 1993; Fügedi 1982; Kubinyi, 1990.)

Az országgyűlés a pénzverés ellenőrzésének kérdésköréről is határozott. A rendek a pénzverés ügyeinek intézésére a városokból bölcs, tapasztalt és hűséges emberek választását rendelték el, akiknek előírták, hogy feladatukat „a hatalmasok iránti kedvezés, félelem vagy hízélgés nélkül” lássák el. Az ellenőrzés szabályozásának kérdése a 15. század első felében folyamatosan napirenden volt. A gyakorlatban a városi tanács ellenőröket választott, akiket a király tisztségükben megerősített. A fenti törvénycikk kimondottan a főurak ellen

irányult, hiszen a pénzverés ellenőrzése mellett immár a pénzverés intézését is (az országgyűlés által választott) polgárookra bízta. Ráadásul a dekrétum ezentúl a pénzláb megváltoztatásához is kimondottan országgyűlési jóváhagyást írt elő. Nyilvánvaló a köznemesség szándéka: a főurak ellenében a polgárság segítségével beleszólni a pénzverési felségjog gyakorlásába.

V. László (1453–1457) Hunyadi kormányzó lemondását követően vette át az ország kormányzását, ám a pénzverés egysége továbbra sem állt helyre: Hunyadi kezében maradt három kamara (a budai, a nagybányai és az erdélyi), uralmi területén, a nagyszebeni pénzverdében a király nevére, de a saját hasznára aranyforintokat veretett. A király és környezete határozottan nekiláttak a pénzverés ügyének rendezéséhez. Felkérésükre az osztrák Eizinger Ulrik összeállított egy kimutatást a magyar király jövedelmeiről, hogy a fiatal király és tanácsadói lássák, honnan mennyi jövedelemre számíthatnak. Az Eizinger-jegyzék a korszak legfontosabb pénztörténeti forrása. Érdekes a pénzverő- és bányakamarákból származó királyi jövedelem meghatározása, mert a termelés volumenére is adatokkal szolgálhat. Eizinger Ulrik adatai szerint a kamarák teljes jövedelme (urbura, nemesfémbeváltás, pénzverés) évi 24 ezer aranyforint. Eizinger későbbiekhez képest szerény adatai mindenképpen hitelesnek tűnnek, a politikai és a gazdasági okok egyértelműek: a hatalomváltás mellett az is magyarázza az alacsony összeget, hogy a verdék többsége Hunyadi János befolyási területén volt, így – a nagyszebeni verdét leszámítva, ahol Hunyadi aranyforintokat veretett V. László nevére, de saját hasznára – a verdék beszüntették tevékenységüket; az egyébként Giskra által uralt kassai pénzverdében is leállt néhány évre a pénzverés.

Az újjászervezés első lépéseként az új király körmöci kamaraispánnak Hölczler Konrádot, a kitűnő osztrák pénzügyi szakembert nevezte ki. A királyi rendelet pontosan leírta a verendő pénzfajokat, meghatározta a pénzlábat, részletesen szabályozta az ellenőrzést. Hölczler kezében nagy hatalom összpontosult: a körmöci urbura és pénzverés mellett befolyása a rézbányászatra is kiterjedt. V. László 1453-as pénzverési utasítása ismét országosan egy személy kezébe helyezte a pénzverés ellenőrzését: az általa „főkémlőnknek” nevezett személyébe. A rendelkezésben szó sincs a tárnokmesterről vagy emberéről, sokkal inkább László király atyja, Albert 1439-es törvénycikkelyének hatását ismerhetjük föl. A pénzverési utasítás kiadását megelőzően V. László már ki is nevezte Henckel György lőcsei polgárt főkémlőnek, aki az országban vert minden királyi pénz, tehát az arany- és az ezüstpénzek kémlője is volt egyben. Az aranyforintok ellenőrzésével (finomság, pénzdarabok súlya) ugyanakkor a király a körmöcbányai

4. ábra: Aranypénzverdék és aranyforint-leletek Magyarországon a 15. század első felében

bíró és a tanácsot bízta meg: ha a pénzdarab nem felelt meg az előírásoknak, be kellett olvasztaniuk és újra kellett veretniük. Ha a pénzverők gondatlansága miatt nem voltak a forintok megfelelő súlyúak, az egész folyamatot az ő költségükre kellett elvégezni. A finomságot ellenőrző vizsgálatok (kémlés) kapcsán azért nem merül fel a pénzverők felelőssége, mert az arany finomítását a cementezőműben (*cementum*) végezték. A cementezőmű volt a kamara aranybeváltással foglalkozó szerve, ahol a cementezőmester (*cementarius*) – mint „hites szakértő” – próbatúvel határozta meg a beszolgáltatott arany finomsági fokát és ezzel beváltási árát. A termelők által beszolgáltatott aranyat az aranyforintokéval egyező finomsági fokra finomították (23 karát 9 grén), majd rudakba öntötték.

Bármennyire is időben értesítette a király az illetékes hatóságokat, gondok mutatkoztak az árfolyam tekintetében. Júliusban ezért birtokvesztéssel fenyegette meg azokat, akik nem az előírt árfolyamon számították a pénzeket. Az 1454 márciusára, Budára összehívott országgyűlés számára készített királyi előterjesztés azt mutatja, hogy V. László és környezete (három magyar humanista: Vitéz János titkos kancellár, Barius Miklós alkancellár és Várdai István tanácsos)

eltökélt volt a pénzverés kérdésében is. Az előterjesztett törvényjavaslat általános, jó és tartós pénz verésének elrendelését javasolta az egész ország területére: tehát teremtse meg a király a pénzverés egységét, vonják vissza a különböző pénzverési engedélyeket stb. A tervezet szerzője Mályusz Elemér szerint Vitéz János volt, nyilvánvalóan a pénzverésre vonatkozó javaslat is tőle származik. Az országgyűlés végül a királyi előterjesztéssel szemben Hunyadi János javaslatait fogadta el. László király kormánya a veretek alapján valószínűleg mégis elérte, hogy a korábbi pénzverési jogosultak leállítsák verdéiket, és a király veretei továbbra is jó minőségűek maradtak. Sőt, Hunyadi aranyforintjai folyamatosan „idomultak” a királyi aranyforintokhoz. 1455-ben ugyan rezes pénzek verése kezdődött Nagybányán, ám a következő években is sikerült a királyi denárok minőségét fenntartani. 1456 második felében az ország egész pénzügyigazgatása egységes irányítás alá került. Immáron mind az öt királyi pénzverő-kamarában azonos királyi pénzeket vertek, ezzel helyreállt a magyar pénzverés egysége.

„A középkor alkonya”

V. László halála után az országgyűlés 1458 januárjában Hunyadi Mátyást (1458–1490) választotta Magyarország királyává. A királyválasztó országgyűlés a pénzverésről is rendelkezett: új pénz verését rendelte el, amelynek árfolyamát 1 aranyforint = 200 ezüstdenár = 400 obolusban határozta meg. Az ugyanezen év májusára, Pestre összehívott országgyűlés szintén foglalkozott a pénzverés kérdésével. Az országgyűlés kimondta, hogy az arany- és az ezüstpénz értékét a főpapok, a bárók és az ország nemeseinek tanácsa nélkül nem lehet megváltoztatni; a denárokat és az obolusokat a kötelező pénzlábbal verjék; valamint elrendelte, hogy az esztergomi érsek és a tárnokmester mellett egy hű és alkalmas férfiú az arany- és ezüstpénzverés kémlőjéül választassék ki, „*ahogy az a néhai Zsigmond király dekrétumában is szerepel*”. A nyári országgyűlés tehát fönntartotta az 1447-es értékviszonyokat, egyebekben pedig – a törvénytöveggel ellentétben – az Albert idején becikkelyezett szabályokat ismételte meg a pénz megváltoztatásáról és a pénzverés ellenőrzéséről. A pénzverés ellenőrzésének rendszerére két adatunk is van Mátyás uralkodásának első éveiből. A király 1459-ben megerősítette azt a körmöci szokást, hogy a pénzzé verendő arany minőségére két városi tanácsnok ügyel, s ezt a két kémlőt sem a kamaraispán, sem hivatalnokai nem akadályozhatják ellenőrzési feladatuk ellátásában. Akárcsak V. László 1453-as pénzverési utasításában, amely az aranyforintok ellenőrzését városi hatáskörbe utalta, itt is az aranypénzek ellenőrzéséről van szó. Valószínű, hogy Mátyás és

V. László rendelkezése is ugyanazt a körmöci szokást veszi alapul, ám az 1412-es adat, amelyet Krizskó Pál is idéz a város(i tanács) ellenőrzési jogosultságára, bővebb hatáskört igazol: a városi tanács által választott kémlő ugyanis nemcsak az aranypénzeket, hanem az ezüstpénzeket is vizsgálta. 1440-ben a próbaként eltett arany pénzdarabokat bizonyosan a városi tanács őrizte. 1462-ben a kassai pénzverde kémlőjének Mátyás király Thoklár Jánost nevezte ki. Úgy tűnik, ebben az esetben a várostól mintha függetlenül döntött volna a király, ám Thoklár kassai polgár volt, és a király a kinevezés tényét éppen a várossal tudatta, azzal, hogy ezt ismertessék a kamarával, és Thoklár fizetését utalják ki.

Mátyás 1462-ben becikkelyeztette a hűtlenség eseteit. Ez a felsorolás szolgált később alapul Werbőczy István Hármaskönyve számára is, amelyben összefoglalta a középkori Magyarország jogrendszerét. Mátyás dekrétumában a hűtlenség eseteinek sorában a pénzhamisítás büntette a negyedik legsúlyosabb bűncselekmény. A törvényszöveg szerint: aki hamis pénzt vert, vagy nagy mennyiségben kereskedett azzal (hamis pénzt hozott forgalomba), a hűtlenség büntetést követte el. Tehát a jogalkotó szerint nemcsak a hamis pénz készítése, hanem forgalomba hozatala is pénzhamisításnak minősült, amelyet fő- és jószágvesztéssel büntettek. Ez a szabályozás szerves folytatása az I. Ulászló és Hunyadi János kormányzósága idején végbement jogalkotásnak, mintegy a korábbi rendelkezések összefoglalása.

1462 szeptemberében Mátyás megváltoztatta az ezüstpénzek pénzlábát. Pénzverési utasításában arra hivatkozott, hogy a főpapok, a bárók és az ország nemeseinek tanácsával új, jó és tartós pénz verését rendelték el, melyből 300 denár, illetve 600 obolus ér egy aranyforintot. Megparancsolta, hogy ezt a pénzt, amelyet a kassai és a többi kamarában is vernek, mindenki fogadja el. Az új pénzből kettő ért egy régit. Szigorúan megtiltotta a régi pénzek forgalmát, és a rendelet – ezáltal a királyi pénzverési felségjog – ellen vétőkre súlyos büntetést szabott ki: a kamaraispán és emberei kötelessége lett, hogy a főispánok és az alispánok, valamint a bírák segítségével átadják a királynak a vétkeket és azok jószágait.

Az 1463-as tolnavári országgyűlés újból tárgyalt a pénzverés ügyéről. Az országgyűlés által megalkotott törvénycikk egy tervezett pénzreform első lépésének tűnik, mert nemcsak az értékviszonyokat szabályozta újra, hanem újabb – büntető jellegű – jogszabályt is alkotott. A törvény új, jó pénz verését rendelte el, melyből száz denár vagy kétszáz obolus ért egy aranyforintot. Hosszú idő után tehát a számítási forint és az aranyforint értéke ismét azonos lett. Az új pénznek az egész ország területén forognia kellett, tehát vissza kellett állítani

az ország monetáris egységét. Ez sem ekkor, sem később nem sikerült, hiszen a nyugati határszélen osztrák pénzek forogtak, Erdély pénzforgalmában román és török pénzek bukkantak föl.

1464-ben az úgynevezett „koronázási törvény” két cikkelye is a pénzveréssel foglalkozott. Mátyás ígéretet tett arra, hogy jó pénzt fog veretni „néhai Zsigmond császár” pénzének finomságával és súlyával, s ez a pénz változtatás nélkül forgalomban marad élete végéig. A denár két obolust fog érni, s ezt az új pénzt a kamara haszna és a tized elszámolásakor el kell fogadni.

A koronázási törvény a hamispénzverők megbüntetését rendelte el. A hamis pénzek és forintok verőit, és a pénzek meghamisítóit vizsgálat után az ország báróinak kellett méltó büntetéssel sújtani. A törvénycikk csak a Zsigmond-kori szabályozást élesztette újjá, de az 1462-es dekrétum szellemében (hűtlenség), bár fontos különbség, hogy a Mátyás-féle törvénycikk szerint az ítélet meghozatalában (a hűtlenség kimondásában) az ország báróinak is részt kellett venniük.

A kincstári reformok – az egységesítés jegyében – 1464-ben kezdődtek meg. Ebben az évben ugyanis három budai polgár egyszerre töltött be harmincadispáni és kamaraispáni tisztséget: Ernuszt János Körmöcbányán, Kovács István Kassán és Bajoni Lőrinc Nagyszébenben. Ez a centralizációs kísérlet – amely a névleges kincstári szervezettől független volt – még nem volt sikeres, a tényleges pénzügyigazgatási reformra néhány év múlva, Ernuszt János kincstartósága (1467–1476) idején került sor. Ernuszt nyilván az 1460-as évek közepén ismerte fel, hogy a pénzverés és a pénzügyigazgatás átfogó reformját mielőbb végre kell hajtani.

A pénzreform jogi alapját Mátyás fokozatosan teremtette meg: 1462 óta több olyan törvény is megszületett, amely lehetővé tette a reform gyakorlati megvalósítását. Jogi szempontból tehát minden feltétel adott volt a pénzreform végrehajtásához, ám a gazdasági és a politikai helyzet nem volt megfelelő e jelentős intézkedés azonnali és maradéktalan bevezetésére. A király 1465-ben ismét jelentős mértékű pénzrontásra kényszerült. Ez a pénz a Mátyás-kori pénztörténet mélypontja, hiszen nem bizonyult értékállóknak, sőt a pénzviszonyok mielőbbi, immár átfogó és gyakorlati rendezését kényszerítette ki.

A nagy pénzreform kezdetének hagyományosan az 1467-es dekrétumot tekintjük. Ernuszt János kincstartó javaslatára a király – az adórendszer reformját követően – újjászervezte a pénzügyigazgatást: az összes királyi jövedelem igazgatása a kincstartó kezébe került a birtokokat kivéve, tőle függték a bánya-, a pénzverő- és a sókamaraispánok is, neki alárendelten működtek a harmincadispánok (az áruérték 5%-os külkereskedelmi vámjának beszedői). A

kincstartó nevezte ki a rendes és a rendkívüli adók beszedőit, emberei vették át a szabad királyi városok és a szászok egy összegben kivetett adóját. Mindez jelentős létszámú pénzügyigazgatási szervezet kialakulásához vezetett (alkincstartó, titkár, jegyzők és számvevők; a pénztár kezelője a fizetómester volt), ahol a familiaritás keretei között már szabályos hivatali karrierre nyílt lehetőség.

A reform lényegét tekintve a király voltaképpen nem tett mást, mint a jóhírű Zsigmond-kori ezüstpénzt, a *moneta maiort* mintául véve értékálló és jó minőségű ezüstpénzt veretett. Megszüntette a pénzrontást, és az ország valamennyi pénzverdejében állandó értékű ezüstpénzt vertek, melynek árfolyama 1 aranyforint = 100 denár lett. Újra verték a súlyosabb ezüstpénzt, a garast is, amelyből hús darabot adtak egy aranyforintért. Mátyás pénzreformja több mint ötven évre állandóvá tette a pénzérték-viszonyokat, stabilizálta az aranyforint – denár árfolyamot. Az arany és az ezüst korabeli értékaránya 1:12 volt, a reform következtében viszont gazdaságtörténet-írásunk szerint a pénzzé vert arany és a pénzzé vert ezüst értékaránya így – a pénzzé vert réz értékét nem számítva – 1:8,38 lett. Tehát a kincstár fölértékelte az ezüstdenárt, illetve leértékelte az aranyforintot. A monetáris politika eszközrendszerét használva Ernuszt János kincstartó és utódai a pénzkibocsátás mennyiségének szabályozásával igyekeztek elérni a gazdaság és a pénzviszonyok stabilitását: például az 1480-as évek elején tapasztalható válság (az értékviszonyok ingadozása) után megszüntették a nagybányai ezüstpénzverést. A reform hatásait, persze, nem közvetlenül és nem azonnal érezte meg a korabeli államháztartás: Mátyás rendes jövedelmeinek (500 ezer – 750 ezer aranyforint évente) csak kicsi – de növekvő – hányadát tette ki a pénzverésből származó nyereség (az 1470-es évek közepén kb. 34 ezer aranyforint évente és kb. 43 ezer aranyforint az 1480-as években).

A reform jótékony hatást gyakorolt viszont a korabeli magyar gazdaságra: 1470 után csökkentek a kamatok (10%-ról 4–5%-ra) és élesen elváltak egymástól az importtal és az exporttal foglalkozó tőkés csoportok: míg az előbbieket külföldiek voltak, az utóbbiak belföldiek, akik a magyar állatkivitel révén jelentős vagyonokhoz jutottak, és kialakult a jellegzetesen magyar mezővárosi polgárság. A külföldiek is eredményesen kereskedhettek, hiszen árujukat csengő, külföldön jó ársíójú aranyforintokra cserélhették, s hazatérve a magyar aranyforintokat jelentős haszonnal válthatták be. A külkereskedelem fejlődésével növekedhettek a király vámbevételei és a kereskedelemmel foglalkozó városok adója, könnyebb lett az adószedés és az adózás. Mindezek révén hosszabb távon az államháztartás is jól járt. A reformot követő mintegy ötven éven keresztül sikerült megőrizni ezt

az árfolyamot, ez is bizonyítja, hogy Ernuszt János és utódai jól alkalmazták a monetáris politika eszközrendszerét.

Az új ezüstpénzek jó minőségűek voltak, legfontosabb jellemzőjük az éremképben ismerhető fel: az aranyforintok előlapjára és az ezüstpénzek hátlapjára Szűz Mária került. Mátyás király pénzreformja óta a magyar pénzveretek éremképében Szűz Mária alakja egészen a 20. század közepéig szerepelt. Mária, – a garasok és a denárok körirata szerint – „Magyarország védasszonya” iránt Mátyás különös tisztelettel viseltetett. A korábbi numizmatikai irodalom a Hunyadi-család hagyományos Mária-tiszteletével, illetve a török és a tervezett cseh háborúval hozta összefüggésbe azt, hogy az aranyforintok előlapjára és az ezüstpénzek hátlapjára Szűz Mária került. Itt azonban sokkal inkább a király személyes Mária-tiszteletéről van szó, ahogyan ő maga egy 1474-es oklevélben fogalmaz: *„És ha a katolikus fejedelmeknek gondoskodniuk kell arról, hogy ájtatosan törekedjenek a Boldogságos Szűz dicsőségére és tiszteletére, nekünk mégis, akik az ő patronátusa alatt a legszentebb István, a magyarok első keresztény királya által magának a Szűznek felajánlott királyság fejedelemségét viseljük, különösen kötelességünk, hogy amire képesek vagyunk, azt a legájtatosabban ugyanezen Szűznek dicsőségére és tiszteletére fordítsuk.”*(Kubinyi András fordítása) Mátyás Mária-tisztelete már 1458-as budai bevonulásakor megmutatkozott, de később moldvai hadjáratának diadaljelvényeit is a Boldogasszonynak ajánlotta fel, egyik sebesülése alkalmával pedig fogadalmat tett egy ősi Mária-templom meglátogatására. Beltramo Costabili ferrarai követ jelentése (1489) szerint a király a Mária-ünnepeket fényesen ünnepelte meg; személyes vallásossága egyébként még ellentmondásos egyházpolitikájából is kiviláglik.

Mátyás 1468-ban három pénzverdét (Nagybánya, Nagyszeben és Aranyosbánya) Ernuszt János javaslatára a nagybányai polgároknak adott bérbe. Szerencsés véletlen, hogy ez a kamarabérleti szerződés is fennmaradt, mert számos jogtörténeti tanulsággal szolgálhat a kamarabérleti rendszerhez. Megnevezte a bérbeadót és a bérbevevőt, illetve meghatározta: 1./ a bérleti időt; 2./ a bérleti díj összegét; 3./ a hasznot hajtó jogot és a bérelt tevékenységet (pénzverés és nemesfém-finomítás); 4./ a bérleti idő kezdőnapját; 5./ a bérleti díj kifizetésének módját (részletfizetés) és határidejét. A szerződés sem a verendő pénz pénzlábjával, éremképével, sem az ellenőrzés érdekében megőrzendő darabokkal kapcsolatos rendelkezést nem tartalmaz, bizonyára ezek külön kikötése nem látszott szükségesnek. Érdekes, hogy a bányai igazgatásra és az urbura kérdésére sem utal. Írott forrás ugyan külön nem említi, de pénztörténetírásunk szerint a nagybányai kamara az 1470-es években végig a nagybányai polgárok kezében lehetett, s mivel közülük egyet

– Preuser Keresztélyt – 1474-ben urburaispánként említene, valószínűsíthető, hogy Nagybánya polgárai az urburát szintén bérelték. A szerződés azért is tűnik kevésbé aprólékosnak, mert a reform következtében részletszabályozásra már nem volt szükség. A haszonbérleti jogviszony a következő években is fennmaradt, kicsit módosult formában: Nagyszebenben és Aranyosbányán a szebeni polgárság visszaszerezte befolyását. Altemberger Tamás nagyszebeni polgármester ugyanis több mint két évtizedig kamaraispán is volt.

A madonnás pénzek bevezetése idején a magyar pénzverésnek még nem volt egyértelműen központja, viszont minden verde élén Ernuszt János kincstartó bizalmi emberei álltak. Miközben Körmöcbánya főpénzverdei szerepe nyilvánvaló, az egyes verdék által kibocsátott pénzek jelentősen eltértek egymástól. Igazi egységesítési szándékról ráadásul csak a denárok és az obolusok esetében beszélhetünk; az aranyforintok és a garasok esetében – úgy tűnik – még csak nem is törekedtek erre. Ez a többközpontúság nyilvánvalóan célszerűtlen volt, és a bevezetés idejének jelentős pénzkibocsátási mennyiségét sem volt értelme tovább fenntartani. A korszak végén ezért is zárták be a budai és a kassai pénzverdét, majd szüntették meg a nagyszebeni és a nagybányai ezüstpénzverést.

	Körmöc	Nagyszeben	Nagybánya	Kassa	Buda	összesen
ca. 1453	12.000	2.000	6.000	6.000	2.000	32.000
ca. 1462	12.000	6.000	20.000	(*)5.000	6.000	49.000
1480-as évek	12.000	5.600	25.000	–	–	42.600

(* az 1451-es kamarabérleti szerződés alapján)

5. ábra: A pénzverőkamarák nyeresége a 15. század második felében (aranyforintban)
 Forrás: Paulinyi 1936; Bak, 1987; Kubinyi, 1990; Gyöngyössi, 2003.

A reform folyamata jól követhető a pénzverő- és bányakamarákból származó királyi jövedelemváltozásainkeresztül is. Többkorabeli forrás (Hieronymus Landus krétai érsek, pápai nuncius jelentése, 1462, és Francesco Fontana összeállítása a királyi jövedelmekről, 1475) és az 1480-as, illetve 1490-es évekből fennmaradt nagybányai és nagyszebeni cementezési jegyzőkönyvek, valamint Schaidler Péter körmöcbányai kamaraispán számadásai (1486–1492) alapján viszonylag pontosan meghatározható a pénzverési és bányafelsőjogból származó jövedelem. 1462-ben Landus nuncius a pénzverés és nemesfémbányászat jövedelmét 44 ezer aranyforintra tette. A nuncius összeállítását összehasonlítva az Eizinger-jegyzékkel feltűnő, hogy míg a körmöci kamara jövedelmezősége mindkét forrás szerint 12 ezer aranyforintra rúg, a többi verde esetében azt tapasztaljuk, hogy tíz évvel

később jövedelmezőségük két-háromszorosára nőtt. Landus sajnálatosan nem számolt viszont a kassai pénzverde jövedelmével, ezt az 1451-es kamarabérleti szerződés alapján kb. 5000 forintra tehetjük. 1476 májusában Páviában a magyar király követe, Francesco Fontana tájékoztatást adott ura rendes jövedelmeiről, és elmondta, hogy az arany- és ezüstbányákból évi 60 ezer aranyforint folyik be a kincstárba. Fontana adata nagy valószínűséggel a rézeladás hasznát (kb. 26 ezer aranyforint) is tartalmazza, így a tényleges összeg 34 ezer aranyforint lehetett. A mintegy másfél évtizeddel korábbi adatokhoz képest több mint 10 ezer forintnyi csökkenés tapasztalható. Végezetül az egyes kamarákra vonatkozólag az 1480-as, 1490-es évekből rendelkezünk adatokkal. A három ekkor működő kamara összjövedelmét 43 ezer aranyforintban határozhatjuk meg. A számokból úgy tűnik, a reform után a kamarák hozama jelentősen visszaesett, majd egyenletes, lassan növekedő és kiszámítható hasznot hoztak a kincstár számára, mégha az 1460-as évek eleji állapotokat nem is sikerült többé elérniük.

Mátyás utóda egykori ellenfele, a cseh király, II. Ulászló (1490–1516) lett. A magyar pénzrendszer rendezett állapota miatt jelentősebb változtatásra nem volt szükség. Nem véletlen, hogy a király választási feltételeiben is szerepelt, hogy a forgalomban lévő pénz nem változhat, s ha mégis szükségessé válna valamiféle módosítás, az csak a főpapok és a bárók tanácsával történhet. Az új király ígéretét betartotta: uralkodása során nem került sor a pénz megváltoztatására.

II. Ulászló-kori pénztörténetünk két nagy korszakra osztható: az évszám nélküli veretek és az évszamos pénzek korára. *„II. Ulászló pénzverése szerves tovább folytatása elődje, Mátyás pénzverésének, illetve a pénzverés további megreformálásával befejezte a Mátyás által megkezdett átalakítást. E folyamat azonban egyáltalában nem volt tudatos és tervszerű, nem is a királyi pénzverés reorganizálásáról és modernizálásáról volt szó. A folyamat Ulászló uralma alatt ment végbe, de tulajdonképpen a Thurzók hajtották végre.”* (Lakos János)

A pénzügyigazgatás és a pénzverés igazgatása, felügyelete a korszakban továbbra is szakértő kezekben maradt. Talán ezzel is magyarázható az a jogalkotási folyamat, amely II. Ulászló uralkodásának első évtizedében tapasztalható. 1494–1496-ban például a közigazgatási gyakorlattal rendelkező Ernuszt Zsigmond, Ernuszt János fia volt a kincstartó. Működési idejéből maradt fenn az Ernuszt-féle számadáskönyv, amelyből jól rekonstruálható a korabeli államháztartás. Az egyébként kitűnő szakember Ernusztnek végül sikkasztásai miatt kellett a kincstartói méltóságából távoznia.

A pénzforgalom szabályozásának szükségessége ismételen felmerült II. Ulászló uralkodásának első éveiben. 1492-ben például megismételték azt a régi

tilalmat, hogy külföldi pénzeket sem behozni nem lehet az országba, sem pedig az országon belül elfogadni. Egyúttal az ország határvidékein lakóknak felmentést adtak ezen tilalom alól. A király pénzverési felségjogát sértette a külföldi pénzek forgalma, ugyanakkor a nyugati határszélen osztrák pénzek forogtak, a falvakban és a városokban egyaránt. Sőt, 1495-ben Vas megyében a királyi adószedők osztrák pénzben kapták az adót! Erdély egyes területein pedig oszmán pénzekkel adóztak. A 15. század végi jogalkotó szembenézett a realitással, és nem törekedett végrehajthatatlan jogszabály megalkotására; ezzel magyarázható a „végvidékek” számára adott felmentés.

1495-ben megint becikkelyezték a hűtlenség eseteit. Érdekes, hogy az ismét negyedik helyen szereplő pénzhamisítás megfogalmazásán kicsit változtattak a Mátyás-kori meghatározáshoz képest: a hűtlenség büntetést követi el, aki hamis pénzt ver, vagy azt nyilvánosan és tudatosan, nagy mennyiségben használja – szól az új megfogalmazás. Ez a II. Ulászló-kori szövegezés került be Werbőczy István Hármaskönyvébe is. A jogalkotó a korábbi szövegen pontosított: az is elköveti a pénzhamisítás és ezáltal a hűtlenség büntetést, aki tudatosan, nagy mennyiségben használja a hamis pénzt. Az 1495-ös dekrétumban egyébként ismételtelen megerősítették a Mátyás uralma alatt kialakult pénzérték-viszonyokat is.

II. Ulászló pénzverésének első korszakára esik egy érdekes pénzverési engedély – amelyhez hasonlók bizonyára voltak még – Szapolyai István számára. Az engedély „szépséghibája”, hogy a Beatrix királyné joghatósága alatt álló körmöci kamarával kapcsolatos. A király 1494-ben értesítette Schaidner Péter körmöci kamaraispánt, hogy Szapolyai engedélyt kapott tőle saját ezüstjének pénzre veretésére. Utasította a kamaraispánt, hogy a pénzverés hasznából származó azon hányadot, amely egyébként a királynét illette meg, ezen ezüst után Szapolyai embereinek szolgáltassa ki. Nem másról van tehát szó, mint a királyné privilégiumának megtöréséről, hiszen ebben az időben a körmöci kamara felett még Beatrix királyné, Mátyás özvegye rendelkezhetett teljes joghatósággal, így a haszon is neki járt volna. Ulászló idézett rendelkezésével tehát áthágta ezt a szabályt; s az sem menti a király eljárását, hogy egyidejűleg az özvegy királynét is értesítette. Mátyás utóda egyébként módszeresen törekedett arra, hogy a királyné bányavárosokkal kapcsolatos jogait csorbítsa. Ennek tekinthető az a privilégium is, amelyet a király Thurzó Jánosnak és fiának, Györgynek adott 1496-ban besztercebányai kohóépítésre, valamint az olvasztandó réznek és ezüstnek a kamarai beváltás alóli mentesítésére.

1498-ban Thurzó János (haszon)bérbe vette a korabeli magyar pénzverés központjának számító körmöci kamarát. A szerződő fél névleg Thurzó János volt,

ám 1494-ben már megszületett az első Fugger-Thurzó szerződés a besztercebányai rézbányák közös kiaknázásáról, majd 1496-ban megállapodtak, hogy az üzlet jövedelmét felezik, pontosabban a Thurzók üzleti jövedelmeik felét átengedték a Fuggereknek. Ezt a szerződést utóbb II. Ulászló is jóváhagyta. 1499-ben újabb szerződést kötöttek a Fuggerek és a Thurzók: *„miután Thurzó János és fia, György Magyarország felséges királyától bérbe vették Körmöcbánya kamaráját, amiért nevezettek, a Királyi Felségnek ez ügyben kiállított pecsétes írása értelmében, az említett négy esztendőben évente 14000 forintot tartoznak fizetni, a kamarának minden nyereségét és veszteségét egyenlő arányban fogjuk élvezni, illetve elszenvetni”* (Hermann Zsuzsanna fordítása). A magyarországi réz- és ezüstkivitel teljes egészében a vállalkozás kezeibe került, mindehhez nagyon jelentős – mondhatni irányító – befolyást szereztek a magyar pénzverésben. 1500-ban a király örök időkre elengedte nekik a bányaaurburát. A Fugger-Thurzó vállalkozás – a Fuggerek „magyar üzlete” (*„ungarischer Handel”*) – az 1520-as évek közepéig állt fenn. A Thurzók nevéhez köthető egyébként egy már említett, nagyon fontos pénzverési változás is: 1503-tól ugyanis a magyar forgalmi pénzeket föltüntették a verési évet. Ezzel új korszak kezdődött a magyar pénzverésben: az évszámos pénzek kora.

Az idős Hans Dernschwam visszaemlékezéseiben írja le 1563-ban, hogy fiatalkorában, II. Ulászló uralma idején milyen verde- és mesterjegyeket alkalmaztak a magyar pénzekben. *„A Magyarországon vert ezüst- és aranypénzekben látható két betű azt jelzi, hogy melyik pénzverő házában verték őket s melyik kamaragróf idejében. Tehát Körmöcbányán, ahol Thurzó úr állt a pénzverde élén, az érme egyik lapjára a „K”, a másik lapjára a „H” betűt verték, mindez Körmöcbányát és Hans Thurzót, azaz Thurzó Jánost jelenti ... Nagybányán – mivel itt is Thurzó volt a kamaragróf – „N” és „H” betűt vertek a forintokra, ami Neustadtot (Nagybánya) és Hans Thurzót, vagyis Thurzó Jánost jelent. ... Az erdélyi Nagyszébenben a forintokra „H” betűt és a kamaragróf címerét verték.”*(Tardy Lajos fordítása)

1507-ben ismételen napirendre került a külföldi pénzek hazai forgalmának kérdése. Az országgyűlés határozattan kimondta (bár a király ezt nem szentesítette), hogy az országba és végvidékeire tilos behozni külföldi pénzeket, sőt ezek használata is tilos. A szabály ellen vétők mind pénzüket, mind összes javaikat elvesztik. Úgy tűnik, hogy a probléma komoly veszélyt jelentett a korabeli magyar pénzverésre és pénzforgalomra, mert az 1490-es években már egyszer betiltották a külföldi pénzek forgalmát, ám akkor a határvidékek lakói még felmentést kaptak.

Az 1510-es években válságjelenségek mutatkoztak a pénzverésben. Nem véletlen, hogy az 1514-es országgyűlés jogalkotási tevékenysége élén az elidegenített királyi (felség)jogok azonnali visszabocsátásának elrendelése állt. Az elfogadott új törvény célja azoknak az embereknek az eltávolítása, akik a királyi jövedelmeket valamilyen módon megszerezték, azaz királyi felségjogot idegenítettek el. A jogalkotó elrendelte többek között a királyi bányák és sókamarák stb. királyi kézbe történő visszabocsátását; ha valakinek a király adósa maradna, majd a számadástétel után a király így visszaszerzett jövedelmeiből törleszteni fogja. A törvénycikk azt is kimondta, hogy ezentúl a bérlő vagy a zálogos a királyi jövedelmeknek csak a felét kaphatja meg.

A dekrétum érzékenyen érintette Thurzó Györgyöt, a körmöci kamaraispánt, mivel a törvény végrehajtása kamaraispáni tisztének felfüggesztését jelentette. Nemcsak a nemesség indított támadást a Thurzó-vállalkozás ellen, hanem az alsó-magyarországi bányavárosok is: 1514-ben még sikertelen kísérletet tettek egy Thurzók elleni vizsgálat megindítására, de 1515. január 5-én már maga a király szólította föl az érintett bányavárosokat, hogy küldjék el megbízottaikat a bányaugyek megvitatására, akik sérelmeiket „*félelem nélkül, szabadon*” (Hermann Zsuzsanna) elmondhatják. A vizsgálatra január 27. és február 1. között került sor. A bányavárosi küldötteket Perényi Imre nádor, Frangepán Gergely kalocsai érsek, Szalkai László váci püspök, Bornemissza János és Brandenburgi György hallgatták meg. A „séreلمeket” négy pontba sorolhatjuk: 1./ a Thurzók kiviszik az aranyat és az ezüstöt az országból; 2./ a kivert pénz rendkívül csekély értékű, különben is meghamisítják; 3./ a legértékesebb bányák Thurzó György kezében vannak, 4./ aki hatalmaskodik. Thurzó György azzal védekezett, hogy a bányavállalkozással kapcsolatos jogait és a kamara bérletét az uralkodónak nyújtott kölcsönök révén szerezte; ezektől csak erőszakkal lehet őt megfosztani. Mindeközben egy selmebányai polgár, Wenzeslai Zsigmond ajánlatot tett az udvarnak: átveszi a körmöci kamarát és az egész bányavállalkozást a korábbi bérleti díj kétszereséért – 30 ezer aranyforintért – a király számára kedvezőbb feltételek mellett; a kamarához a teljes Fugger-Thurzó bányauzemet kérte a kiváltságokkal együtt. Wenzeslai – akivel az udvarban tárgyalni kezdtek – volt az, aki az ország kifosztásának, a réz és az ezüst egészben történő eltulajdonításának vádját fölvetette a Fugger-Thurzó társaság működésével kapcsolatban. Az üzleti vetélkedésből és a vizsgálatból végül a Thurzók kerültek ki győztesen: II. Ulászló háromszor is felszólította a bányavárosokat, hogy ismerjék el a Thurzókat (Györgyöt, Eleket és Jánost) az egész körmöci kamara ispánjaiként, és engedelmeskedjenek nekik. Antonio Surian velencei követ 1516-ban már azt jelenthette haza, hogy az arany- és az

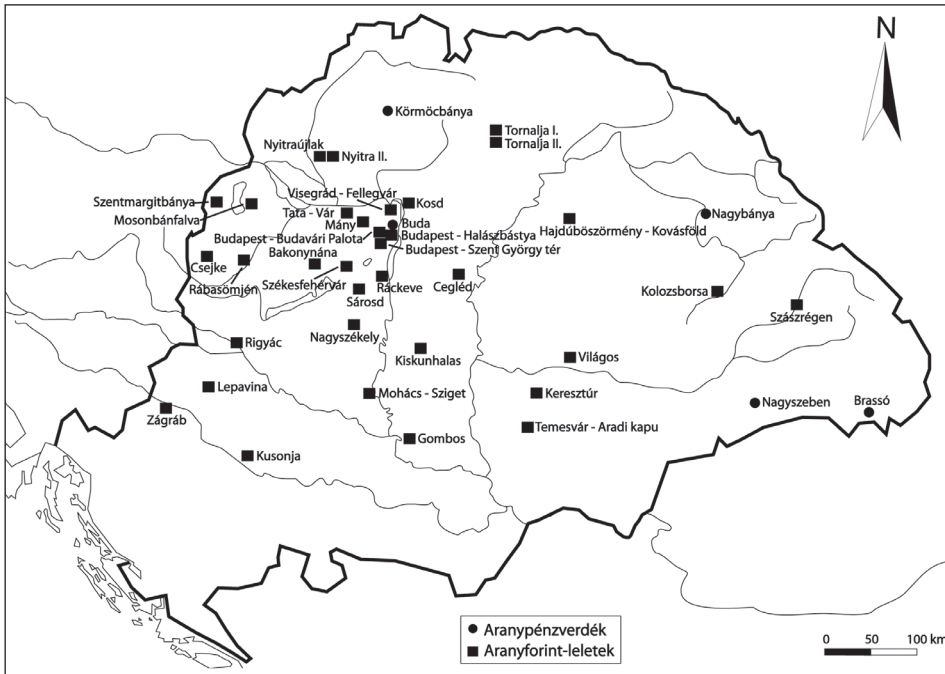
ezüstbányákat a Thurzók bérlik, de a király és miniszterei hagyták, hogy a bányák tönkremenjenek. A bányavárosokban azonban nem szűnt meg az elégedetlenség, így rövidesen újabb vizsgálatra került sor.

Az 1514-es országgyűlés egyébként ismételten megtiltotta a külföldi pénzek behozatalát, és megtiltotta forgalmukat. A törvénycikkből kiderül, hogy milyen módon jutnak be az országba a külföldi ezüstpénzek: a magyar állatkereskedők „szokták az idegen pénzeket behozni”, ezért megtiltotta a magyar állatkivitel, mondván elég az állatokat Pestig és Székesfehérvárig hajtani, amelyeket a külföldiek itt magyar pénzen vehetnek meg. Kubinyi András kutatásaiból tudjuk, hogy Mátyás nagy pénzreformja jelentős hatást gyakorolt a korabeli magyar külkereskedelemre: a 15. század végére élesen elvált egymástól az importtal és az exporttal foglalkozók köre. A külföldi kereskedők árujukért aranyforintokat kaptak, amelyet hazájukba visszatérve jelentős haszonnal válthattak be. A magyar állatkereskedők viszont külföldön ezüstpénzért értékesítették állataikat, és külföldi ezüstpénzt hoztak be az országba, amelyet itthon haszonnal válthattak át magyar aranyforintra. Az 1514-es törvény éppen azért akarta az ökor-, ló- és juhkivitel a külföldiek kezébe juttatni, hogy az idegen pénzek ne kerüljenek be az országba. A törvény elfogadása természetesen nem változtatott a fennálló helyzeten, mivel – amint arra Kubinyi András is rámutatott – „a kereskedelem megosztása ... a rossz külföldi pénzek ellenére használt az ország gazdaságának”.

Bármennyire is egységes és rendezett éremképűek a pénzek, a háttér – a Fugger-Thurzó vállalkozás hátországa, az alsó-magyarországi bányavidék – korántsem volt nyugodtnak és rendezettnek mondható. A gépezet – a kamarai szervezet – még jól működött, ám ismét válságjelenségek voltak tapasztalhatók: az 1515. évi vizsgálat után sem szűnt meg a lázongás az alsó-magyarországi bányavárosokban. Az elégedetlenség csillapítására az új király, II. Lajos (1516–1526) a korábbi kincstartót, Szalkai László váci püspököt küldte a bányavárosokba, hogy vizsgálódjon, majd személyesen tegyen jelentést az uralkodónak. A vizsgálat után, talán annak hatására, II. Lajos 1519-ben Kőrmöcbánya városát elvette a Thurzóktól.

Nagybányán is feszült volt a helyzet, a kamara és a város között nem szűnt meg a viszálykodás. A király 1521-ben csulai Móré Györgyöt bízta meg a viszonyok rendezésével a város és a kamaraispán, Ferenc deák között, mivel Móré – lévén többször is nagybányai kamaraispán – jól ismerte a feleket és az állapotokat.

1519-ben Aluise Bon velencei követ arról számolt be, hogy a nemesfém-bányák rövidesen tönkremennek, mert előnti őket a víz, valamint a pénzek kisebb alakúak lettek, mert nem bányásznak annyi ezüstöt, mint korábban. Velence

6. ábra. Aranypénzverdek és aranyforint-leletek a középkor végi Magyarországról (1458-1526)

követe is érzekelte, hogy a pénzverés „hátszágát” jelentő bányavidékek súlyos műszaki és szociális válságba kerültek. Az újabb reformot mégsem a bányavidékek – és ezáltal a pénzverés – kezdődő válsága váltotta ki, hanem a királyi kincstár forráshiánya.

Az 1521-es reform okait nem a pénzverési ágazaton belül, hanem azon kívül, az ország közállapotaiban kell keresnünk. 1521-ben végérvényesen lezárult egy korszak, az *antiqua moneta* (régi pénz) klasszikus korszaka. E pénrendszer hatása azonban jóval 1521 után is érezhető maradt.

1521-ben a király gazdasági tanácsadói javaslatára rosszabb minőségű ezüstpénzeket bocsátott ki. Az ezüstpénzek finomságát jelentősen csökkentették, háromnegyed rész rezes és mindössze negyed rész ezüstöt tartalmaztak. Az intézkedések bevezetését követően az aranyforint és a számítási forint értéke ismét elvált egymástól. A reform értelmi szerzője valószínűleg Szerencsés Imre tehető vállalkozó volt, bár az ellenfelei (a Fugger-Thurzó érdekszövetség és hátszága) vádaskodásai miatt megbukott szakember később igyekezett a felelősséget másokra hárítani. Egy azonban biztos: a reform azon túl, hogy az

alapvető célkitűzését – az államháztartás hiányának és a törökellenes harcok kiadásainak fedezését – nem érte el, szétzilálta a magyar gazdaságot is. Az 1521-es év azonban nemcsak a *moneta nova* (új pénz) reform miatt gyászos emlékű a magyar történelemben. Ebben az évben foglalták el I. Szulejmán hódító seregei az ország kulcsának számító Nándorfehérvár várát és városát. Az ország megoltalmazásához jelentős anyagi erőre lett volna szükség. A kétségbeesett pénzügyi reformkísérlet azonban elbukott. 1525-ben a kincstár visszatért a régi pénzek veréséhez. Ekkor azonban már késő volt: a Mohácsra érkező hatalmas oszmán sereggel egy legyengített államháztartással küzdő, válságoktól sújtott, érdekcsoportok által szétszabdalt Magyarországnak kellett szembenéznie.

Pénzforgalom a késő középkori Magyarországon

A tatárjárás után Magyarország a piaci pénzforgalom korszakába lépett. Az uralkodók által ösztönzött városiasodás szükségképpen velejárója volt a pénzforgalom megváltozása. Kováts Ferenc ismerte föl, hogy a 14. század elején az országot pénzforgalmi szempontból a súlymárkák és a forgalmi pénzek területére lehet felosztani.

A súlymárka területén belül megkülönböztethetjük a finom ezüstmárka és a kereskedelmi vagy közönséges ezüstmárka alterületeit, míg a kereskedelmi pénzek pedig a bécsi denárok és a szlavóniai báni denárok alterületeit foglalják magukban. Esztergom és Buda környéke a kereskedelmi ezüstmárka, a Dunántúl nyugati része és a Felvidék délnyugati sarka a bécsi denár, az ország déli vidékei a báni denár forgalmi területéhez sorolhatók. A fennmaradt részeken – beleértve Erdélyt – a finom ezüstmárka forgalma mutatható ki.

Hazánkban a 14. század elejéig a pénzforgalomban túlnyomórészt a veretlen ezüstöt használták. Finomnak a korabeli források a 900%-os finomságú ezüstöt nevezték, ezzel szemben „közönséges” ezüst alatt a 750–875%-os est értékűt. Az ezüstöt mérlegelték, és az összeg értékét súlymárkában adták meg. Az Anjouk óta elterjedt „budai márka” 245,53779 gramm súlyú volt.

1310 után ez a pénzforgalmi kép átrajzolódik, miután hazánkban is megjelenik a cseh garas. Az első darabokat – valójában latin nevük alapján: „vastag denárokat” – 1300-ban kezdték verni a II. Vencel meghívására érkezett firenzei pénzverők. Az új cseh pénz lassú beszivárgása – a Szepességen keresztül – először Magyarország északkeleti területén tapasztalható, de diadalútja tovább folytatódott, és a garas egészen 1350 környékéig meghatározó értékű pénz maradt a pénzforgalomban. Hazánkban egy aranyforintot tizenhat garassal vettek egyenértékűnek. A cseh

garasok közkedveltsége vezethette arra Károly Róbertet, hogy elrendelje magyar garasok verését. Királyaink megszakításokkal 1329-től az 1360-as évek elejéig verettek garasokat, amelyek eleinte jelentős, majd egyre csökkenő szerepet játszottak a hazai pénzforgalomban. Károly Róbert garasai kisebb súlyúak voltak, mint a csehországiak, Nagy Lajos garasainak pénzlába még elődjénél is könnyebb volt. A korban elrejtett éremkincsek jól tükrözik a garasok jelentőségét, néhányukban ugyanis nagyobb darabszámú magyar garas kíséretében cseh garasok is feltűnnek.

Károly Róbert az aranyforintok verésével minden bizonnyal a hazai pénzforgalom átalakulását is szerette volna elérni. Ez azonban csak részben sikerült, hiszen az éremleletek tanúsága szerint az aranypénzek nem tudták fölvenni a versenyt a garasokkal. Legkorábbi aranyforint-leletünk Mária uralmának végéről (1387) származik, de jelentős mennyiségű Lajos-aranyat tartalmaz. Nyilvánvaló, hogy a magyar aranyforintok az első fél évszázadban – talán az eredeti szándékokkal részben ellentétesen is – külkereskedelmi célokra készültek, ezért is hiányoznak a korszak éremleleteiből.

Mi lehet az oka annak, hogy egy hazánkban vert pénz nem kerül be a honi pénzforgalomba? A megoldás valószínűleg az aranyforint ezüstpénzekben kifejezett árfolyamaiban rejtezik. Az aranyforint ezüstpénz-árfolyamait vizsgálva Engel Pál figyelt fel arra a jelenségre, hogy Károly Róbert uralkodásának végén kétféle aranyforint-árfolyam volt érvényben: a piaci árfolyam mellett megjelent egy jóval magasabb kincstári árfolyam. A kincstár ugyanis mesterségesen fölértékelte az aranyat, hogy minél nagyobb készleteket halmozhasson föl. Ezzel arra csábították a kamarahaszna adót befizetőket – ebben az esetben leginkább a városokat és a nagybirtokosokat – hogy adójukat aranyforintban, és ne ezüstpénzekben róják le, ekkor mintegy 27%-ot nyertek. Ez a kincstári gazdaságpolitika tovább folytatódott az 1370-es években is, de az Anjouk utolsó évtizedében úgy tűnik, szakítottak ezzel a gyakorlattal, Luxemburgi Zsigmond idején pedig már egységes aranyforint-árfolyam a jellemző. Mindezek után érthető, hogy az aranyforint miért nem játszott jelentős szerepet a belföldi pénzforgalomban, és miért nem bukkan fel éremleletekben.

Az írott forrásokban viszont az aranyforint fokozatos előretörése tapasztalható, pénzforgalmi részesedése 1340 után megháromszorozódott a pénzforgalomban. Ez a folyamat leginkább a buda-esztergomi kamara területén figyelhető meg. Az 1350-es évek második felétől Észak- és Kelet-Magyarországon is növekszik az aranyforint részaránya a pénzforgalomban, különösen Erdélyben. Zsigmond uralmának első évtizedében a pénzüzletekben az aranyforintban teljesített kifizetések aránya 57%-ra nőtt.

A szomszédos Ausztria jó minőségű pénzét, a bécsi denárt Károly Róbert többször is megkísérelte kitiltani a magyar pénzforgalomból, természetesen sikertelenül. Fia, Lajos nem is kísérletezett ezzel. A határ menti vármegyékben az írott források és az éremleletek tanúsága szerint is vezető pénz maradt a 14. század folyamán.

A már említett báni denár – amelynek története, pénzforgalmi szerepe a korszak pénztörténetének legizgalmasabb, de egyúttal legkuszább fejezete – elnevezés valójában többféle (minőségben eltérő) pénzt takar. Gútkeled István szlavón bán 1255-től kezdve veretett a hazánkban akkortájt forgó friesachi denárokkal azonos minőségű és súlyú pénzeket, amelyeket hamarosan báni denároknak neveztek. Az eredetileg jó pénzeket azonban a bán későbbi utódai rosszabb minőségben verték tovább. A helyzetet bonyolítja, hogy Károly Róbert 1323-ban olyan királyi denárt bocsátott ki, amely a régi báni denárokkal azonos minőséget képviselt. A későbbiek során ezt a meglehetősen jó pénzt nevezték a forrásokban „régibáni”-nek, amely még az 1330-as években is nagyobb mennyiségben forgott Erdélyben és az ország délkeleti területein. Ezzel persze korántsem zárható le a báni denárok kérdése. További bániakról értesülünk, különböző garasértékekben, és esetenként eltérő minőségben, de a bániak nevezett pénzek elterjedési területe a század folyamán fokozatosan szűkült, Lajos uralma alatt már csak a pécs-szerémi kamara területén említik őket, ám jelentőségüket elveszített, csupán a harmadik leggyakrabban szereplő pénzfajként.

A királyi aprópénzek a későbbiekben változó minőségben ugyan, de jelentős szerepet játszottak a hazai pénzforgalomban. Az 1323-ban verni rendelt „báni denárok” után, már 1330 előtt a kamarák újabb, de rosszabb minőségű ezüstpénz, immár bécsi típusú denárok verésére tértek át. Ezt jelzi az is, hogy az új denárokból kettő ért egy régit. Erdélyben „új báni”-nak, a Dunántúlon viszont „kis bécsinek” nevezték ezeket a pénzeket. A harmincas évek közepén ismét változtattak a pénzlábon, növelték a denárok színsúlyát. Az 1338–1342 között megint egy „báni”-nak nevezett pénzt vertek, értéke azonos volt a „széles” bécsi denárokéval. A királyi denárok súlyáról legkésőbbi biztos adataink az 1340-es évek közepéről, az utolsó fennmaradt kamarabérleti szerződésből származnak. A hetvenes évek vége felé az ezüst aprópénzek erős értékcsökkenése tapasztalható, amely egészen 1390-ig eltartott.

A 14. század összefoglalóan a készpénzes fizetések számarányának növekedésével jellemezhető. A fennmaradt oklevelek tanúsága szerint a század elején még a fizetéssel járó jogesetek egynegyedénél a kiegyenlítés ezüstrúdban történt, a készpénzfizetések aránya 66%-os, ez a század utolsó negyedében

azonban már 98%-ra nőtt. Az Anjou-kor ezért a magyar pénztörténetben egy új, több évszázados korszakot nyitott meg: a tényleges pénzforgalom, a készpénzben teljesített fizetések és a monetarizált társadalom korát.

Luxemburgi Zsigmond trónra léptével mélyreható változások kezdődtek a korabeli pénzforgalomban is. A változást leginkább három nagy darabszámú éremlelettel jellemezhetjük: a szabadszállási és a jászalsós szentgyörgyi éremkincsek darabszáma ugyanis jócskán meghaladja a húszezer értmé is; a veszprémi kisebb, de mindenképpen jelentősnek tekinthető lelet. Az első kettő falusi környezetből származik, és az is közös jellemzőjük, hogy ezüstleletek; a szabadszállási lelet esetében felbukkanó néhány aranyforint inkább kivételesnek tekinthető. A veszprémi esetében – bár városi környezetet feltételezhetünk a háttérben – szintén ezüstletről van szó, de a benne megjelenő külföldi pénzek már külkereskedelmi kapcsolatokra is utalnak. A korabeli magyar pénzforgalomban alapvetően ezüstpénzeket használtak, vélhetőleg a nagyobb ügyletek lebonyolításakor is, és ez a pénzmennyiség rendelkezésre is állt a szükséges mennyiségben a leletek tanúbizonysága szerint.

Zsigmond pénzei változó minőségűek voltak, ez a pénzforgalomban is megmutatkozott. A magyar aranyforint mint fizetőeszköz tovább folytatta sikeres pályafutását, őrizte stabilitását, értéke megegyezett a firenzei aranyforinttal és a velencei dukáttal, de magasabb volt, mint a rajnai aranyforinté. Az aranyforint stabilitása több érdekcsoportnak is előnyös volt: a magyar vezetőréteg és a külföldi (itáliai és délnémet) tőkés csoportok egyaránt érdekeltek voltak ebben, így rontása fel sem merülhetett, szemben a köznemesség és a városi polgárság pénzének tekinthető ezüstpénzekkel. Nem véletlen, hogy Zsigmond uralma alatt az ezüstpénzveretek értékállósága állandó probléma volt. Az aranyforint igazi szerepe csak elzálogosításokkor, a pápai adók megfizetésekor, valamint a nyugatra irányuló külkereskedelemben volt jelentős. A forrásokban leginkább *florenus*-ként emlegetett aranypénz gyakran felbukkan „vörös” forintként is. Az aranyforint igazi jelentőségét csak Zsigmond mértékegységekkel kapcsolatos reformintézkedései révén nyerte el.

Az aranyforint írott forrásokban található említéseit vidékenként vizsgálva különös kép tárul elénk. Az időszak során az aranyforintokban bonyolított ügyletek növekedését tapasztalhatjuk. Az aranyforint-használat szempontjából a legfejlettebbnek a budai, a körmöci, a szlavóniai és a kassa-szomolnokai kamara területe tűnik. Szlavónia azonban jócskán megelőzi az északkelet-magyarországi területeket, mert itt az írott források szerint is jelentős mennyiségű velencei aranydukáttal kell számolnunk. Így az ország közepét és fővárosát magába

foglaló budai, a jelentős bányavidéken elterülő, de fontos kereskedő városokkal (Pozsony, Nagyszombat) is fémjelezhető körmöci és a kereskedelmi utak miatt jelentőssé váló Szlavónia tűnik az ország legfejlettebb területeinek az aranypénzek okleveles említései lapján. Az aranyak használata nemcsak arra utal, hogy ezek a vidékek értékörző törvényes fizeőeszközökre alapozták gazdasági életüket, hanem az ügyletekben megforduló összegek nagyságára is. A pécs-szerémi, a szatmár-nagybányai, a várad-lippa-szegedi, valamint az erdélyi kamarák esetében az aranyforintban végzett ügyletek csekély száma, a társadalom monetarizáltságának alacsonyabb fokára utal.

A magyar gazdaságtörténet-írás legtöbb vitára okot adó kérdése, hogy a magyar aranyforint milyen szerepet játszott a korabeli gazdaságban. Kováts Ferenc és Paulinyi Oszkár a 15. század közepi pozsonyi vámnaplók alapján külkereskedelmi deficitet mutattak ki. A korabeli Magyarország ugyanis a szükséges iparcikket és textilárut nyugati irányból szerezte be. Ez a vámnaplók bejegyzései alapján is megállapítható, ám az ellenérték, azaz a magyar kivitel értéke a behozatalhoz képest nagyon szerénynek mondható. Kováts és Paulinyi ezeket az adatokat országos szintre vetítették, és több százezer aranyforint mértékű passzívummal számoltak. Az általuk megalkotott „gazdag föld–szegény ország” elmélete szerint a középkori Magyarország külkereskedelmi deficitjét nemesfém-termelésével, a jó minőségű magyar aranyforinttal egyenlítette ki. Mályusz Elemér és Kubinyi András viszont arra mutattak rá, hogy a 15. század első és utolsó harmadában a magyar állatkivitel révén inkább aktívum mutatkozott, míg a század közepén a politikai helyzet valóban passzívvá tette a magyar külkereskedelmi mérleget, de ezt nem tekinthetjük általánosnak a késő középkor egészére.

A 14. század végén is az áruk értékét előszeretettel fejezték ki mértékegységekből képzett mutatókkal. Így a korabeli írott forrásokban felfelbukkan a denármárka, néha a garasmárka. A helyzetet nehezítette, hogy az alapul szolgáló márkasúlyok országszerte eltérőek voltak. Az ezekből képzett számítási forintegységek csak tovább súlyosbították az átláthatatlan viszonyokat. A király ezért 1405-ben átfogóan szabályozta a súlyegységeket: országosan kötelezővé tette a budai márka használatát. Másrészt a számítási forintot és az aranyforintot egyenértékűvé nyilvánította: mindkettőnek száz denárban állapította meg az értékét. Az intézkedések célja nyilvánvalóan az volt, hogy megteremtse az ország gazdasági és pénzforgalmi egységét.

Az ún. „denárforint” legkésőbb már 1354-ben megjelent, ez volt a száz denáros számítási forint neve akkor, amikor az aranyforint árfolyama ennél magasabb volt. Zsigmond több ízben tett kísérletet arra, hogy a számítási és

az aranyforint értéke megegyezték, ehhez viszont jó minőségű ezüstdenárokat kellett veretnie. A fenti szabályozás jelentősége azokban az időszakokban érezhető, amikor az aranyforint és/vagy az ezüstdenár árfolyama megváltozott, ilyenkor ugyanis az aranyforint és a számítási forint értéke nem esett egybe, és a rendelet által megszabott értékviszonyok nem voltak fenntarthatók.

A belföldi pénzforgalom hordozói Zsigmond ezüstpénzei voltak. A király első denárainak mintájául az Anjou-korszak *bardus*-nak nevezett pénzei szolgáltak, ezekre ugyanis számítási pénzként szívesen hivatkoztak még az 1390-es évek végén kelt oklevelekben is. Rövid idő elteltével azonban Zsigmond is a pénzrontás eszközéhez folyamodott, és egyre romló minőségű ezüstdenárokat bocsátott ki. A bizonytalan minőségű ezüstpénzek megingatták a pénzértékviszonyok stabilitását. A 14. század végén ugyanis egy új királyi denárra három *parvus*-t, illetve egy *bardus*-ra két *parvus*-t számítottak. A *parvus* – amelyet a közbeszéd fillérnek nevezett – a legrosszabb minőségű és a leginkább hamisított pénznem volt.

A 15. század elején az ezüstpénzek leértékelődését, és ezzel egyidejűleg az aranypénz felértékelődését tapasztalhatjuk. Az aranyforint értéke százötven denárra ugrott. A kincstár azonban csak húsz évvel később állította vissza a kívánt értékviszonyt az aranyforint-denár viszonylatban. A parvusok pénzforgalomból történt kivonása, és újabb – ismét csak rossz minőségű – ezüstpénzek (a *quarting* és a *ducat*) kibocsátása megint az aprópénzek leértékelődéséhez vezetett.

A forgalomban lévő aprópénzek jelentős hányada hamis volt, és ez már az adószedésnél is komoly gondot okozott. A királyi hatalom következetesen igyekezett fellépni a pénzhamisítók ellen: Zsigmond még 1390-ben – a „*jelenlegi új pénzzel kapcsolatban*” – megparancsolta a városoknak, hogy fogják el, és összes vagyonuktól fosszák meg őket. 1415-ben pedig a hamispénz verése miatt máglyahalállal kivégzett Horváti Loránd egy birtokrészét a király Perényi Péter országbírónak adta szolgálataiért. Ugyanebben az évben Kismarton város tanácsa megkereste Sopron város tanácsát: a polgármester, a bíró és a tanácsosok közölték Peuttler Ulrik pénzhamisító vallomását, és kérték cinkosának, Gergelynek a kihallgatását. Zsigmond uralmának idejére esik a körmöci hamispénzverők elleni vizsgálat is. 1435-ben Szabolcs és Bereg vármegye gonosztevőinek levelesítéskor szép számmal találtak pénzhamisítókat: a Szabolcsban levelesített több, mint 237 bűnöző közül öten, a Beregben levelesíteni javasolt 71 személy közül huszonhárman követték el a pénzhamisítás büntetését („*cusores falsarum monetarum*”), vagy fogadtak be pénzhamisítókat. Ezek az esetek jól bemutatják

a korabeli joggyakorlatot, illetve Horváti Loránd ügye a büntető jogszabály maradéktalan érvényesülését is.

Zsigmond halálát követően az ország pénzforgalmi viszonyaiban jóval nagyobb zavar támadt. Habsburg Albert még kísérletet tett a pénzviszonyok rendezésére, igaz, sikertelenül, de utódai már kénytelenek voltak lemondani a szükséges reformokról. Az osztrák határ mentén bécsi pénzek forogtak; a déli határszélen megjelentek az első oszmán pénzek, sőt, a leletek tanúsága szerint az ország közepéig is eljutottak; Erdélybe pedig román pénzek szivárogtak be. Az ország pénzforgalmi szempontból tehát több részre esett szét; ráadásul a magyar pénzek forgalmi területe is megosztott lett, hiszen a törvényes hatalmat gyakorló I. Ulászló, majd Hunyadi János pénzverése ellenében az alsó- és felső-magyarországi bányavidékeket uralma alatt tartó Erzsébet özvegy királyné, majd Giskra János főkapitány különutas, saját pénzverésbe fogott. Az 1440-es években megjelentek az engedély alapján vert főúri magánpénzek is. A helyzet konszolidációja csak az 1460-as években kezdődött meg.

Mátyás pénzreformja a pénzforgalom szempontjából is sikeres volt, mert a középkor végi éremleletek túlnyomórészt magyar denárokból állnak. A középkor végi Magyarország területének nagyobb részén szinte kizárólag magyar pénzek forogtak. Kivételként két leletcsoportot említhetünk, amelyeknél a magyar denárok hányada elenyésző, illetve csekélyebb. Nyugat-Magyarországon a leletekben jelentősebb mennyiségű osztrák pénz bukkan fel, és ez meg is felel az írott forrásokból ismert jelenségeknek: 1495-ben például Vas megyében a királyi adószedők osztrák pénzben kapták az adót. Az osztrák pénzek rosszabb minőségűek voltak, mint a korabeli magyar veretek, de a határvidék számára a szomszédos osztrák tartományokkal folytatható kereskedelem közvetítő eszközét jelentették. Az erdélyi Szászföldön ugyanakkor a leletekben az oszpora magas hányada mutatható ki. Adataink szerint a 16. század elején az erdélyi szászok az adót (részben) oszporában fizették. Az oszporának nemcsak királyi rendelet által meghatározott árfolyama – II. Ulászló ugyanis 1505-ben előírta, hogy a jó oszpora két magyar denárt ér –, hanem tényleges forgalma lett: a szászok többszörös uralkodói engedéllyel rendelkeztek arra vonatkozóan, hogy adójukat ezzel az idegen pénzzel egyenlíthessék ki. Az oszporákkal azonban korántsem volt minden rendben. Bár alapvetően jó minőségűek lehettek, azért újból és újból felbukkantak gyenge minőségű veretek, sőt hamisítványok is. 1505-ben II. Ulászló például arra utasította Tárcai Jánost, a székelyek ispánját, hogy az Erdélyben működő hamispénzverőket fogassa el és büntesse meg. Egy másik rendelkezésében, amelyet az erdélyi szászokhoz intézett, a király

bevonatta a forgalomból az oszporákat: a jó veretekből a nagyszzebeni kamarában pénzt kellett verni, a rosszakat pedig meg kellett semmisíteni. Egyidejűleg a szebeni és a brassói polgároknak megengedte, hogy a Havasalfölddel folytatott kereskedelemben a jó oszporákat továbbra is használják. Az ország pénzforgalmát kis mértékben ugyan, de színesítették a 15. század elején vert aquilejai pénzek, amelyek vélhetően a fellendülő magyar szarvasmarha-kivitel révén jutottak hazánkba, hiszen az egyik legfontosabb útvonal Aquileja térségében haladt az 1470-es évektől. Itteni használatuk azért is érdekes, mert a kibocsátásuk után fél évszázad elteltével bukkannak föl Magyarországon.

Ezt a középkor végi viszonylagos pénzforgalmi egységet egészen 1526-ig sikerült fönntartani. A leletanyag és írott forrásaink tanúsága szerint az adófizetés és a kisebb kereskedelmi üzletek pénzegysége túlnyomórészt a magyar királyi denár maradt, még a gyászos emlékü moneta nova reform idején is előszeretettel hivatkoztak a „régii” denárookra.

Irodalom

Törvények

- Corpus Juris Hungarici. I. Magyar Törvénytar. I. 1000–1526. évi törvénycikkek. Az 1000–1301 közt alkotott törvényeket fordította és jegyzetekkel ellátta Nagy Gyula. Az 1301–1526 közt alkotott törvényeket fordították és jegyzetekkel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Az 1000–1526. évi törvényeket magyarázatokkal és utalásokkal kíséri Márkus Dezső. Budapest, 1899.
- Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamenti auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest, 1976. (*Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.*)
- Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1458–1490. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamenti auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Budapest, 1989. (*Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 19.*)
- Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege) Budapest, 1904. (reprint: Pápa, 2002.)

Árpád-kori pénztörténet

- Gedai István: A magyar pénzverés kezdete. Budapest, 1986.
- Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest, 1916. (reprint: 1991)
- Jeszenszky Géza: Az első magyar rézpenz. *Numizmatikai Közlöny* 34–35 (1935–1936) 35–47.
- Király Ferenc: XII. századi pénzek Magyarországon. (Az esztergomi lelet összefoglaló feldolgozása) *Folia Archaeologica* 7 (1955) 127–140.
- Kovács László: A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érméleti és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának érméiről. Budapest, 1997. (*Varia Archaeologica Hungarica VII.*)
- V. Székely György: Slawonische Banalmünzprägung. Budapest, 1980. (*Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 8.*)

Késő középkori pénztörténet

- Dernschwam, Hans: Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. Közreadja Tardy Lajos. Budapest, 1984. (*Bibliotheca Historica*)
- Engel Pál: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* 124 (1990) 25–93.
- Gyöngyössi Márton: Kiszorult-e az „érsek embere” a pénzverésből a XV. században? Adalék a pisetumjog „hanyatlásához”. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2002–2003. Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati*. [Debrecen, 2003.] 109–116.
- Gyöngyössi Márton, Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon. Budapest, 2003. (*Doktori Mestermunkák*)
- Gyöngyössi Márton: Zsigmond király aranypénz-verésének első korszaka (1387–1401). In: „Es tu scholaris”. Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Szerk.: F. Romhányi Beatrix – Grynaeus András – Magyar Károly – Végh András. Budapest, 2004. (*Monumenta Historica Budapestinensia* 13.) 103–114.
- Gyöngyössi Márton: Altin, akcese, mangir... Oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon. Budapest, 2004.
- Gyöngyössi Márton, Nyugat-Magyarország kora újkori pénzforgalma. *Soproni Szemle* 58 (2004) 329–352.

- Gyöngyössi Márton: Münzen des 15. Jahrhunderts aus Aquileia im mittelalterlichen ungarischen Geldumlauf. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55 (2004) 137–159.
- Gyöngyössi Márton: Középkori magyar aranyforintok. Kincsek a Magyar Nemzeti Bank Látogatóközpontjából. Budapest, 2005.
- Gyöngyössi Márton: A körmöci kamara 1514-es számadása. In: In memoriam Ludovici Huszár. Szerk.: Biró Sey Katalin – Buza János – Csoma Mária – Gedai István. Budapest, 2005. 164–178.
- Hermann István: Finanzadministration in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts in Ungarn. Budapest, 1987. (*Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Ser. II. Nr. 14.*)
- Horváth Tibor Antal – Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban. *Numizmatikai Közlöny* 54–55 (1955–1956) 21–33.
- Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest, 1921. (reprint: Budapest, 2003)
- Huszár Lajos: Mátyás pénzei. In: Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I–II. Szerk.: Lukinich Imre. Budapest, 1940. I. 549–574.
- Huszár Lajos: A budai pénzverés története a középkorban. Budapest, 1958. (*Budapest Várostörténeti Monográfiái XX.*)
- Huszár Lajos: Giskra pénzverése. *Numizmatikai Közlöny* 62–63 (1963–1964) 51–58.
- Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban. I. kiegészítés. *Numizmatikai Közlöny* 64–65 (1965–1966) 55–59
- Huszár Lajos: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. I. *Numizmatikai Közlöny* 70–71 (1971–1972) 39–49.
- Huszár Lajos: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. II. *Numizmatikai Közlöny* 74–75 (1975–1976) 37–49.
- Huszár Lajos: A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. III. *Numizmatikai Közlöny* 76–77 (1977–1978) 71–84.
- Jeszenszky Géza: II. Lajos denárai. *Numizmatikai Közlöny* 26–27 (1927–1928) 127–143.
- Krizskó Pál: A körmöczi régi kamara és grófjai. Budapest, 1880. (*Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII. 10.*)
- Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 12 (1957) 25–49.
- Kubinyi András: A középkori körmöcbányai pénzverés és történelmi jelentősége. In: Emlékezés a 650 éves Körmöcbányára. Szerk.: Gedai István. Budapest, 1978. 9–32.

- Lakos János: II. Ulászló pénzverése. *Numizmatikai Közlöny* 58–59 (1959–1960) 23–32.
- Paulinyi Oszkár: Adatok a körmöcbányai éremvésők és emlékérmek kérdéséhez a XVI. század első feléből. *Numizmatikai Közlöny* 48–49 (1949–1950) 35–40.
- Pohl Artur: Zsigmond király pénzverése (1387–1437). *Numizmatikai Közlöny* 66–67 (1967–1968) 43–56.
- Pohl Artur: Hunyadi János pénzverése. *Numizmatikai Közlöny* 68–69 (1969–1970) 49–56.
- Pohl Artur: V. László pénzverése (1453–1457). *Numizmatikai Közlöny* 70–71 (1971–1972) 51–58.
- Pohl Artur: Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei 1458–1490. Budapest, 1972.
- Pohl Artur: Az alsólendvai Bánfi-család pénzverése a 15. században. *Numizmatikai Közlöny* 72–73 (1971–1972) 71–73.
- Pohl Artur: I. Ulászló király pénzverése. *Numizmatikai Közlöny* 72–73 (1973–1974) 49–60.
- Pohl Artur: Pénzverés Nagy Lajos korában. *Numizmatikai Közlöny* 80–81 (1981–1982) 71–76.
- Schulek Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. I. Károly Róbert. *Numizmatikai Közlöny* 25 (1926) 138–195.
- Schulek Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. II. A budai pénzverés Károly Róberttől Zsigmondig. *Numizmatikai Közlöny* 30–31 (1931–1932) 48–70.
- Soós Ferenc: Magyarország kincstartói 1340–1540. Budapest, 1999.
- Von Stromer, Wolfgang: Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskronen – unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Habsburg – Exponenten des Großkapitals. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 27–29 (1973–1975) 85–106.
- Tóth Csaba: Pénzverdék az Anjou-kori Magyarországon. In: Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára. Szerk.: Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda. Budapest, 1999. 307–314.
- Tóth Csaba: Adatok az Anjou-kori magyar aranyforintok pénzlábiához. In: Acta – Tanulmányok I. Szerk.: Csurgai Horváth József. Székesfehérvár, 2004. 233–247.
- Tóth Csaba: Banales és Wiennenses – I. Károly aprópénzverése. *Numizmatikai Közlöny* 100–101 (2001–2002) 131–134.
- V. Székely György: Hunyadi Mátyás madonnás denárai a pénzforgalomban. *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve 1981–1982* (Budapest, 1991) 177–188.

Gazdaságtörténet

- Bak János: Monarchie im Wellental: Materielle Grundlagen des ungarischen Königtums im fünfzehnten Jahrhundert. In: Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich. Szerk.: Reinhard Schneider. Sigmaringen, 1987. (*Vorträge und Forschungen XXXII*) 347–384.
- ifj. Barta János – Barta Gábor: III. Béla király jövedelmei. Megjegyzések középkori uralkodóink bevételeiről. *Századok* 127 (1993) 413–449.
- Draskóczy István: Olaszok a 15. századi Erdélyben. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk.: Draskóczy István. Budapest, 1994. 125–135.
- Draskóczy István: A Szászföld összeírása a XVI. század első évtizedéből. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk.: Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996. 159–167.
- Draskóczy István: Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében. In: Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk.: Buza János. Budapest, 2001. (*Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 1.*) 147–165.
- Engel Pál: A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 27–31.
- Fügedi Erik: Mátyás király jövedelme 1475-ben. *Századok* 116 (1982) 484–506.
- Hermann Zsuzsanna: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához. *Századok* 109 (1975) 301–336.
- Kubinyi András: A későközépkori magyarországi városi fejlődés vitás kérdései. In: Régészet és várostörténet. Tudományos konferencia, Pécs, 1989. március 16–18. (*Dunántúli Dolgozatok (C) Történettudományi Sorozat.*) Szerk.: Uherkovich Ákos. Pécs, 1991. 15–31.
- Kubinyi András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 1–52.
- Kubinyi András: A későközépkori magyar-nyugati kereskedelmi kapcsolatok kérdése. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születése 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter. Budapest, 1998. 109–117.
- Lederer Emma: A középkori pénzüzetek története Magyarországon (1000–1458). Budapest, 1932.

- Paulinyi Oszkár: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Szerk.: Szekfű Gyula & al. Budapest, 1933. 402–439.
- Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* 6 (1936) 32–142.
- Paulinyi, Oszkár: A magyar aranymonopólium jövedelme a középkorban. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. 1937. május 27. Szerk.: Bakács István & al. Budapest, 1937. 488–503.
- Paulinyi Oszkár: Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejlett feudalizmus korszakában (1000–1526). (Gazdag föld – szegény ország). *Századok* 106 (1972) 561–608.
- Paulinyi Oszkár: A körmöcbányai kamara 1434–1435. évi számadása. (Műhelybeszámoló) *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve 1972* (Budapest, 1973) 79–94.
- Paulinyi Oszkár: Kimutatások a körmöcbányai bányakamarai körzet nemesfémtermeléséről a XVI. század első felében. Adatszűrő elemzés. *Századok* 112 (1978) 326–346.
- Paulinyi Oszkár: A bányavíz leküzdése érdekében létesített első tározómedencék és váltókerek. In: Paulinyi Oszkár, *Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából.* Szerk.: Buza János és Draskóczy István. Budapest, 2005. (*Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek* 3.) 315–333. (az eredetileg németül megjelent tanulmány – Der erste Bau von Staseen und der wasser-getriebenen großen Kehrrade zur Bekämpfung der Wassernot von Zechen. *Acta Historica* 24 (1978) 109–132. – fordítása)
- Péchy Antal: Alsó Magyarország bányaművelésének története. I. Budapest, 1884.
- Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest, 1880.
- Wenzel Gusztáv: A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. Budapest, 1883.

Tipológia

Soós Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címerai. Budapest, 1998.

Metrológia

Belházy János: A régi magyar pénzverési súlymértékek. Különnyomat a „Bányászati és Kohászati Lapok”-ból. Selmezbánya, 1889.

Pénzhamisítás

Kahler Frigyes: A pénzhamisítás magyarországi történetéhez 1848-ig. A pénzhamisítással kapcsolatos néhány kérdés. Doktori értekezés. H.n., é.n. (sokszorosított kézirat)

Általános, de a pénztörténet szempontjából is haszonnal forgatandó munkák

Béli Gábor: Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig. Pécs, 1996. (*Institutiones Juris*) (második változatlan kiadás)

Györffy György: A magyar állam megszilárdulása. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Budapest, 1987. (*Magyarország története tíz kötetben I.*) 893–1006.

Györffy György: Államszervezés. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Budapest, 1987. (*Magyarország története tíz kötetben I.*) 717–834.

Györffy György: Az új társadalmi rend válsága. Trónküzdelmek. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Budapest, 1987. (*Magyarország története tíz kötetben I.*) 835–892.

Hermann Zsuzsanna: Az 1515. évi Habsburg – Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez. Budapest, 1961.

Kristó Gyula: A korai feudalizmus (1116–1241). In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Budapest, 1987. (*Magyarország története tíz kötetben I.*) 1007–1415.

Kubinyi András: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk: Rázsó Gyula – V. Molnár László. Budapest, 1990. 53–147.

Kubinyi András: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén. *Századok* 135 (2001) 301–361.

Kubinyi András: Mátyás király tisztelete a Patrona Hungariae iránt. In: Kubinyi András, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. (*METEM Könyvek* 22.) 335–339.

Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993. (*História Könyvtár. Monográfiák I.*)